

STADSGÅRDEN OCH RYSSGÅRDEN

av Signe Lang

STADSGÅRDEN

Stadsgården är i våra dagar namnet på hamnen och hamnplanen nedanför Södra bergen mellan Katarinahissen i väster och Londonviadukten i öster. Namnet betecknar dessutom det *kvarter* som upptages av Stockholms stadsmuseum.

När har namnet Stadsgården uppkommit och hur? Ett studium av Stockholms medeltida lagfartsprotokoll (jordeböckerna), de äldsta rådstuguprotokollen (tänkeböckerna), och stadens privilegiebrev ger vissa upplysningar. Före Gustav Vasas tid synes ej något belägg finnas för Stadsgården på Södermalm. Men 1529 den 10 april meddelar tänkeboken: »kemnererne skola seya them til, som haffua stall påå malmen i stadsgården, at the skole bryta them aff.» Eftersom någon stadsgård på Norrmalm ej omtalas vare sig tidigare eller senare, är här ovivelaktigt fråga om stadsgården på Södermalm.

Nästa gång den omnämnes är i slutet av Gustav Vasas regering: i tänkeboken 1557 den 15 november berättas följande: en krukmakare vid namn Fauctor hade till staden tidigare måst överlämna sin tomt på Södermalm, en tomt som vette mot »stadens skeppsgård». I vederlag fick han nu av staden en annan tomt på samma malm, vettande mot Fatburssjön. Härmed voro parterna kvitt: »och härmed behåller staden *den tomten emot stadsgården* fritt under staden . . . och Fauctor behåller den han bekommit haver till evärdeligo ägo.» (kurs. av förf.)

Här betecknas alltså en och samma tomt i ett och samma andedrag, först som en tomt »emot stadens skeppsgård», sedan som »tomten emot stadsgården». Stadsgården är det vidare begreppet; »stadsgård» betyder överhuvud ett staden tillhörigt, helst inhägnat område. Grundbetydelsen av ordet gård är »stängsel», staket.¹ Vi har fortfarande gård i denna sin ursprungsbetydelse i ordet »gårdesgård» = ett stängsel omkring ett gårde. Från att beteckna det avgränsande staketet fick »gård» småningom också beteckna själva det avgränsade *området*. (Jfr ryskans »gorod», »grad» = stad.)

I Stockholms äldsta stadsböcker betecknar som nämnts »stadsgård» ett staden tillhörigt område, på samma sätt som »stadshus» helt enkelt betyder ett staden tillhörigt hus. Sålunda betecknas under 1400- och 1500-talen

¹ Olaus Petri översättning av N. T. 1526. Mat. 2:33. »Han planterade en vingård och gjorde där gård omkring.» — Och svensk lagtext 1734: »där gård av sten eller annat . . . göres, bör den vara så fast att den ej lätteligen rivas eller falla kan.» (K. F. Söderwall: Ordbok öfver Svenska Medeltidsspråket. Lund 1884—1918.)

stadens kaplansboställe (Prästgatan 18) som »stadens hus» eller bara »stadshuset» i S:t Nicolai port. I jordeboken 1438 omtalas en »stadsgård» vid Gråbrödragatan, på nästa sida kallad »stadsens gård och tomt». Vid Munkbron, tilläggsplatsen för Mälardalens bondbåtar, lossades bl.a. ved och virke, och fr.o.m. 1578 omtalas »stadsgården vid Munkbron» som upplagsplats främst för timmer, meddelar Hans Hansson i sin avhandling om stadsmurarna och citerar att 1627 revs »plankverket kring stadsgården västantill», d.v.s. vid Munkbron, för nya gators framdragande, varvid stadsgården försvann. Den inhägnade stadsgården vid Munkbron syns på Hogenbergs bild av Stockholm från söder fr. omkr. 1570 (bild 1).

När stadsgården på *Södermalm* andra gången förekommer i stadsböckerna, år 1557, omtalas den, som redan nämnts, alternativt som stadens skeppsgård.² Att den överhuvud inte förekommer omnämnd tidigare än 1529, synes tala för att denna skeppsgård tillkommit först under och på initiativ av Gustav Vasa. »Svenska handelsskepp visa sig nu för första gången på haven», säges — väl med någon överdrift — om Gustav Vasas tid i en historik om Stockholms hamn. En passus i stadens privilegiebrev av 1594, utfärdat av konung Sigismund, handlar om Stadsgårdens skeppsvarv: »Så skall ock stadsgården på Södremalm lyda och ligga under staden, såsom av ålder varit haver, och alldeles bliva fri och obyggd, på det rum måtte vara att bräda och byggia skepp darsammestäds. De byggninger, som där nu oppsatte äro emot stadsens och borgerskapets vilje, måge bort-rivas.»

I enlighet med sitt ändamål omfattade en skeppsgård både vatten och land. Tänkeboken berättar 1595 att en ryttare slog ihjäl »en skeppare uti sitt eget skepp här i Stadsgården på Södermalm.» Men 1602 läser man om »en sjöbodstomt liggandes på Södermalm i Stadsgården på östra sidan under berget.» Stadsgården var alltså, då liksom nu, både vattnet och kajplatsen, alltsammans förmodligen omgivet av stängsel, bommar och pålkrans. På Hogenbergs ovannämnda stick från 1570 (bild 1) ser vi Stadsgården i förgrunden till vänster, längst in i bukten under Söders berg, och begränsad i sjön av en vinkelställd pålkrans. Stadsgården torde under 1500- och 1600-talen ha utgjort högst en tredjedel eller kanske en fjärdedel av den nuvarande Stadsgårdshamnen, vilken ju kontinuerligt förlängts åt öster under tidernas lopp.

Förmodligen upphörde Stadsgårdens egenskap av skeppsvarv under Karl XI:s tid, när »Stadens stora skeppsvarv» anlades vid Tegelviken på Söder år 1686. Stadsgården blev alltså hädanefter enbart hamn och lastageplats.

² »Skeppsgård» är under 1500- och 1600-talen beteckningen för skeppsvarv. De äldsta handlingarna i Flottans arkiv, de s.k. »skeppsgårdshandlingarna» utgörs av räkenskaper för Flottans många skeppsvarv 1541—1640.

Bild 1. Stockholm från söder omkr. 1570. (Detalj ur F. Hogenbergs kopparstick.) I förgrunden t. v. syns Stadsgården. I mittfältet rondellen och Stadsgraven framför Yttre Söderport. 1662 flyttades järnvägen från Järntorget till Stadsgraven (sedan kallad Järngraven), där den förblev i 200 år.

Under 1600-talet förekommer uttrycket »nedre Stadsgården» eller »västra Stadsgården» för den låglänta delen i bukten in mot Slussen nedanför nuvarande Stadsmuseet, till skillnad från den östliga Stadsgården under berget. För nedre (västra) Stadsgården gäller, att vattnet förr gick avsevärt högre upp än i våra dagar; dels genom landhöjningen men framför allt genom utfyllning har stranden vuxit. Bland annat fördes mängder med grus dit från Maria kyrkogård år 1675 på stadens bekostnad, »efter det den (Stadsgården) än mycket sankt är».³

Kvarteret »Stadsgården» hade redan utstakats på den första stadsplanen för Södermalm som förelåg klar omkr. 1640. Det fick givetvis sitt namn efter den närbelägna skeppsgårdshamnen. På stadsingenjören Johan Holms tomtkarta 1674 över »Södra Förstadens östra del» omfattar »Kvarteret Stadsgården» hela området mellan Peter Myndes backe (som då hette S:tæ Mariæ gränd⁴) i söder och Mälaren-Slussen i norr samt Saltsjön i öster och Södermalmstorg—Götgatan i väster. — I våra dagar har kvarteret reducerats till att omfatta *enbart* Stockholms stadsmuseums byggnad.

³ Rådstugurättens civilprot. 1675, fol. 70.

⁴ Mariagatan fanns kvar som namn på fortsättningen av Peter Myndes backe ovanför Götgatan till helt nyligen.

RYSSGÅRDEN

I. Ryssgården under 1600-talet

I nedre Stadsgården — på strandslutningen nedanför nuvarande Stadsmuseet — låg från 1640-talet och ända till mitten av 1700-talet de s.k. *Ryssbodarna*, en av plank kringgårdad samling längor och bodar, dels av trä, dels av tegel och korsvirke, upplåtna åt ryska handelsmän. (Bild 2). Denna anläggning hade uppförts här för rysshandelns räkning av Stockholms stad år 1641, och uthyrdes av staden till de ryska köpmännen.

Anordningen med en särskild handelsplats för ryska handlande i Stockholm går tillbaka ända till fredsfördraget i Stolbova 27 februari 1617, där det erinras om att svenska köpmän av gammalt hade en »fri handelsgård» i Novgorod, liksom ryssarna hade en sådan i den svenska staden Reval. Nu stadgades det i Stolbovafördragets § 15 att ytterligare två handelsgårdar skulle inrättas på vardera sidan: åt svenska köpmän i Moskva och Pskov, medan åt Hans Tsariska Maj:ts köpmän skulle i Stockholm och Viborg »handelshus giffwes, och att de måge hafue deris friie gudstjenst efter deris religion i deris hus och stufuur udi Stockholm och Wiiborgh». Redan året därpå, den 21 juni 1618, utfärdade tsaren handelsprivilegier⁵ med överlåtelse av byggnadstomter för »handels bedrivande af svenskar i Moskva, Stora Novgorod och Pleskov» (= Pskov). I Moskva upplåts en tomt vid Tverska gatan,⁶ på ryska Tverskaja (efter närbelägna staden Tver) »åt Sve-

⁵ Sverges traktater med främmande magter. Utg av O. S. Rydberg. Del 5, 1903, sid. 304—8.

⁶ Tverskaja var en gång Moskvas huvudgata; den heter nu Gorkigatan, och staden Tver heter nu Kalinin. — Riksarkivets samling »Muscovitica» (Beskickningens i Petersburg arkiv. Handlingar vol. 9) innehåller en bunt skrivelser rörande svenska tomten i Moskva. Av dessa framgår, att den byggnad som här uppfördes på 1600-talet som svensk handelsgård, även togs i anspråk som bostad åt svenska beskickningar, innan S:t Petersburg i början av 1700-talet blev rysk huvudstad. Ett underdånigt betänkande från Kungl. Kanslikollegium av 2.12 1754 säger att »Swenska handels Factorer hafwa — tillika med de Swenske Residenterne och Comissionererne detta hus bebodt alt intill ungefärligen åhr 1700; men sedan den tiden, — hafwa dock de Swenske handlande sig deraf icke vidare betjent, emedan de då satte sin handel med Ryssland på en annan fot, utan hafwa sedermera Kongl. Maj:ts Residenter och Envoyéer i Ryssland under Hofvets wistande i Moskwa, allena bebodt berörde hus, hwaraf det ock fått namn af Legationshus.» — Av handlingarna framgår att den äldre benämningen var »Handels- och Nederlagshus». Genom den utredning, som U.D. begärde och fick av svenska beskickningen i Petersburg år 1872 med anledning av det förestående utbytet av svenska och ryska tomterna i resp. Stockholm och Moskva, kan man få fram åtskilliga data och uppgifter om det »under Karl XI' tid upbygda huset» och dess öden fram till år 1812.

År 1813 meddelade dåvarande kommissarien för svenska Moskva-egendomen, Johan Sundler, Kanslistyrelsen i Stockholm att »det hus han i Moskva bebott och som tillhört Svenska Kronan samt under 1788 och 1808 års krig varit en tillflykt för olyckelige svenskar, vid Franska armeens infall i Ryssland sistl. sommar blifvit upbrändt» och han själv därigenom husvill. Han anhåller till slut om Kanslistyrelsens förord »till vinnande af något understöd och till husets återuppbyggande». Som ingen resolution

forts på nästa sida

Bild 2. Södermalmstorg och Slussområdet från öster år 1650. (Detalj ur W. Hartmanns kopparstick.) Nere i Stadsgården syns den 1641 uppförda ryska handelsgården. Byggnaden utanför inhägnaden (under ordet »Bodar» på bilden) är troligen våghuset. I bildens mitt rondellen med nytt porttorn samt den på 1630-talet uppförda första slussanläggningen.

riges rikets köpmän». Texten lyder: »Till deres handelshus unne och effterlåtthe wi dem en tomt, som the skole upsettia sigh en gård och hus wedh Twärsk gatan här i Muscow wid Nicolai (kyrka) i Gnjesdnikasj, uthi längden 37 fampnar, bredden 24 fampnar. Wi haffue ock effterlåtitt dem för theris kramgods ett litett stenhus medh hvalffa kellare, som nu står på samme

forts fr föregående sida

härpå följde, återuppförde Johan Sundler år 1814 på egen bekostnad »de afbrände husen så som de ännu befinnas» (såges det i 1872 års utredning). Ritningar på de av Sundler uppförda byggnaderna finns i Stockholms Stadsarkiv (Ritningssaml. nr 186: 1–3) samt i Riksarkivets Muskovitica (Dep. från Moskva 1817 29/17 juli. kartavd, m. form.). De komma att av förf. publiceras jämte en utförligare historik om den 1618 åt svenska köpmän upplåtna egendomen i Moskva, på vilken ännu år 1872 »enligt gällande föreskrift stod i tydliga bokstäfver måladt: 'Svenska gården'.» — Belägenheten preciseras då som »i Tverska stadsdelen N:o 216 vid gatorna Leontiewski och Lilla Gniesdnik». (Leontiewskigatan, numera Stanislavski. Svenskgårdens forna område är fortfarande markerat genom skyltlar med orden »Schvedskij tupik».)

tompt» etc. Den svenska handelsgård som här uppfördes användes för sitt ändamål endast under 1600-talet. Den utrymdes vid krigsutbrottet 1700 och övergick efter freden i Nystad 1721 på grund av ändrade handelsförhållanden till att bliva boställe för svenska legationen under de tider ryska hovet vistades i Moskva.

Åt de svenska köpmännen i Ryssland hade alltså redan 1618 en tomt upplåtits i Moskva, men de svenska myndigheterna dröjde med anvisandet av en plats för den ryska handelsgården i Stockholm, »möjligtvis på grund av stridsfrågan med den svenska handelsgården i Pskov».⁷ Så sent som 1635 skrev tsar Mikael, den förste Romanov, till drottning Kristinas förmyndarregering: »Vi hava överallt ställt goda gårdar till Edra köpmäns förfo-gande, men hitintills ha våra köpmän ännu ej fått sig några gårdar anvisa-de.»⁸ Enligt riksrådsprotokollet för den 19 augusti detta år togs frågan upp av förmyndarregeringen: »Discuterades ock obiter⁹ om icke nyttigt vore, det Rysserne måtte förgynnas een platz oppå Norremalm, der dhe å part¹⁰ kunde tillhålla och sine wahrur förnyttra, och der sammastädes huus af steen bygges anten aff them sjelffe eller aff Chronan, ther sedan för skälig hyra och prijs Rysserne måtte inrymbde varda.»

Denna sak togs åter upp i riksrådet den 18 december, varvid ryska rege-ringsagenten i Stockholm Dmitri Farensbach var närvarande med tolk och sekreterare. Enligt protokollet för denna dag påminde Farensbach åter om att man enligt fredsfördraget borde bygga en handelsgård här åt de ryska köpmännen. Regeringen svarade honom då, att Hennes Maj:t hade gi-vit befallning om »att förfärdiga låta ett huus oppå een viss orth, der de å part kunne vara och driffva deres handel; och skall samma huus medh första bliffva färdigt.»

»Und wirklich, der Platz für den Hof war schnell gefunden. Aber da die Errichtung eines 'guten' Hofes auf diesem Platze grössere Vorarbeiten ver-langte und nicht in kurzer Zeit beendigt werden könnte, ordneten die schwe-dischen Behörden den russischen Kaufleuten einen zeitweiligen Hof auf einem von den leerstehenden Plätzen, der bei dem gegenwärtigen Scheps-bronn lag und bis jetzt den Namen 'Brunnsgränden' verwehrt hat. Dieser Hof bestand aus einer Reihe von Bretterbuden und Speichern (Brede Bo-darna Östan till), 21 an der Zahl. Ihr Bau wurde zum Sommer 1637 vollen-det. In demselben Jahre wurde bei den Speichern ein Waaghaus errichtet, 'Nya Ordningen till ryssarnas behof' gedruckt und 'Ordnung hwareffter Wågahren uthi then nya Wågghen Östan till, Nordan för Bruns Gränden, Wågare Penningar upbära skall' ausgegeben.»

⁷ Rumjantsev (se not 11), som gör denna förmodan, hänvisar till Solovjov: Rysslands historia. Band IX. 1859 sid 266—68.

⁸ Detta brev är enl. Rumjantsev citerat hos Solovjov, a.a. och sid. som ovan.

⁹ I förbigående.

¹⁰ separat.

Ovanstående är citerat ur den historik över Ryssgården, som utfördes i början av detta sekel av dåvarande ryske prosten i Stockholm, P. P. Rumjantsev.¹¹ Han har hämtat dessa uppgifter ur Stockholms stads räkenskaper för året 1637. Dessa visa att staden, (således icke Kronan, som ju regeringen först föreslagit!) dels bekostat inköpet och uppsättandet av en ny våg, kallad »Ryssvågen», i Brunnsgränds mynning mot Skeppsbron, dels utfört diverse arbeten i »Rysebodarne» vid samma gränd. Bodarna uppgingo till 21 stycken och togos mot hyra till staden i bruk av anlända ryska köpmän fr.o.m. den 25 juli 1637. — Redan året innan utgavs »Ordning för ryska köpmäns handel i Stockholm 22 juni 1636».¹²

Som nämnts var ryssarnas uppehållsort vid Brunnsgränd avsedd att vara endast temporär, »einen zeitweiligen Hof», tills staden blev färdig med den plats, som redan var utsedd men som fordrade större förarbeten. Platsen ifråga var nedre Stadsgården. Brunnsgränden var olämplig icke så mycket ur ryssarnas synpunkt som ur stadens: Skeppsbrons omreglering till stadens paradgata mot öster var nära förestående. Gammalmodiga murar och torn samt bryggor och bodar skulle försvinna, och istället skulle »stora och sköna hus» uppföras »till stadens ära och nytta».

Redan året efter upplåtelsen av brädbodarna vid Brunnsgränd, alltså 1638, började förberedelserna för ryska handelsgårdens uppförande på den nya platsen. I juni detta år har stadens byggningsbok anteckningen: »Rödiat Platsen för Ryske Stapellen¹³ i Stadsgården.» Men först nyåret 1641 var man klar att flytta från Brunnsgränd: i januari och februari detta år lämnas i stadens räkenskaper betalning till timmermän som »nederrifwit Ryssbooder östan till undan Deseignbyggnaden», d.v.s. bodarna hade tagits bort för att lämna plats åt ett av de nya husen i den nu framväxande Skeppsbroraden. (Ryssvågen däremot blev kvar under namn av »Norra victualievågen».)

I stadens räkenskaper för 1641 finns ett särskilt konto, belöpande sig till 2 015 daler och 8 öre s.m. och med titel »Ryss Stapelbygningen uthi Wästre Stadz Gården 1641». Denna summa hade använts till »Ryss Stapell platzens jämbning, träwärke som der till ähr upkiöpt, så ock arbetzpenningar till Timbermen och Säldataer som der arbetat hafwa och Ryssbodarne förferdigat». Så sent som den 3 april s.å. utbetalades å detta konto 10 daler kopparmynt till en man för »ett Stall som bortreefz i Stadzgården för Ryss stapelens bygning».

¹¹ P.P. Rumjantsev: Von der Vergangenheit der russischen orthodoxen Kirche in Stockholm. — Berlin 1910. (Utg. på ryska. Tysk maskinskriven övers. 1945 i Riksarkivet.) R. behandlar inte bara kyrkans utan även Ryssgårdens historia. Han behärskade svenska språket och har flitigt utnyttjat både svenska och ryska arkiv, främst Ryska Utrikesministeriets arkiv i Moskva. Citaten ur svenska källor återgivas av R. på svenska.

¹² Stockholms stads Ordinantier . . ., utg. av M. Lagerström, I, 1731, sid. 49.

¹³ Stapel, hamnplats med nederlag av vissa varor.

De bodar som staden uppförde i nedre Stadsgården 1641 kallades med ett gemensamt namn för *Ryssgården* — eller med dåtida talesätt »Ryssegården». Detta namn finns redan 1645 på en av stadsingenjören Anders Torsensson utförd designation av en tomt på Södermalm. Invid Ryssgården, vettande mot stranden, låg den samtidigt uppförda nya Ryssvågen, av vilken staden uppbar vågpenngar. Det område där vågen låg, mellan Ryssgården och vattnet, heter på Tillei karta (1730-talet) »Ryssegårdstorget». Och slutligen var *hamnen* invid detta torg förbehållen de ryska handelsmännen. Man kan alltså säga att nedre Stadsgården var så gott som helt utnyttjad av ryssarna, som här hade hamn och intill denna gränsande salutorg med våghus, samt därovanför magasin- och bostadsområde.

Bodarna i Ryssgården var fördelade i »fasta bodar» i korsvirke och tegel (numrerade från 1—20) och brädbodar (numrerade från 21—33). De fasta bodarna var troligen varumagasinen. Av Hartmanns kopparstick att döma (bild 2) var alltsammans inhägnat på så sätt att brädbodarna, där varorna salufördes, var byggda i form av en trämur runt de långa raderna av korsvirkesmagasin. »Trämuren» ser nämligen ut att vara uppdelad i fack (= bodar), förmodligen med bodluckor utåt mot allmänheten.

De varor som salufördes här var först och främst pälskinn av olika slag; vidare lin och lärft samt hampa (användes bl.a. för tackel, tåg och segel), och slutligen talg (för ljus- och tvåltillverkning) och vax (Ijustillverkning). All minuthandel var strängt förbjuden,¹⁴ och alla affärer skulle ske genom edsvuren tolk. Hyran för de fasta bodarna var 4 daler s.m. i månaden under sommarsäsongen (maj—oktober), under vintern (november—april) 2 daler i månaden. Brädbodarna var billigare. Bodarnas antal ökade under de närmaste åren. Så omtalas i stadens hyreslängder för 1649 redan 55 stycken, år 1651 59 st., 1652 62 st. och 1654 74 st. Detta år äro bodarna med numren 61—74 förda till en särskild lista med namnet »Nya bodarna». Våghuset låg för sig med kontor för de anställda, en särskild byggnad fanns för förvaring av livsmedel och för matsal, liksom ett särskilt »vråckhus», (sorteringsmagasin) och slutligen en badstuga som staden höll. »Zur Sommerzeit, bei grossem Zufluss russischer Kaufleute, erweckte Ryssgården den Eindruck eines russischen Fleckens, welcher sein eigenartiges Leben führte,» skriver Rumjantsev och hänvisar härvid till en kyrklig rysk krönikör, arkimandriten Arseni, som berättar om den ryska Stockholmskolonin. — De ryska köpmännens ankomst till Stockholm ägde vanligen rum de första dagarna i juni och avfärden i slutet av oktober. Till en början uthyrdes ryssbodarna under ryssarnas bortvaro under vintern till stockholmska köpmän för reducerad hyra, men mot slutet av 1600-talet synes ryssarna själva i stor utsträckning ha stannat kvar eller avlösts av nya grupper under vinter-

¹⁴ Undantag utgjorde sadlar, betsel, stövlar och piskor, vilka de fingo försälja »effter som the bäst kunna». Däremot måste handskar säljas »Dusinetals och intet Paretals». (Se not 12.)

säsongen. (Bild 3) — De ryska köpmännens antal ökade undan för undan, som framgår av det stigande antalet bodar och magasin. Men detta gäller endast 1600-talet, som är Ryssgårdens »stora» århundrade; efter det stora nordiska kriget återvann rysshandeln i Stockholm aldrig sin forna intensitet, och bodarnas antal sjönk under 1700-talet till en obetydlighet.

Av orsaker som är svåra att få klarhet i, men vilka delvis tycks ha samband med den som alltför hög ansedda hyran för magasinerna och bodarna, och som ryssarna i sina klagomål kalla för »skatt», anhöllo deras talesmän 1649 att regeringen måtte ställa en plats i Stockholm till förfogande, »wo die russischen Kaufleute selbst den Kaufhof aufbauen würden», och där finge betala samma bodhyra som svenskarna i Stora Novgorod betalade, nämligen 2 Altyn i veckan. Men svenska regeringens värderingsmän svarade: »Der russische Kaufhof in Stockholm ist schon erbaut, und der Bau eines zweiten russischen Kaufhofes in Stockholm ist unnütz, und wie es von alters her die Speichersteuer genommen wurde, wird sie auch jetzt genommen.» Ryssarnas tillfälliga beskickning i Stockholm hotade då med att köpmännen i den svenska handelsgården i Novgorod skulle få betala 4 Griven d.v.s. 10 kopek i veckan i magasinsskatt. De hetsiga debatterna om denna och liknande saker fortsatte ett tag framåt, men någon ändring synes ej ha åstadkommits.¹⁵

Stridsyxan tycks ej heller ha blivit riktigt begrävd, ty några år senare, 1663, inkommo ryssarna åter till Kgl. Maj:t med vissa »besvärspuncter i handelen», där de bl.a. klagade över att deras »handelshus» blivit flyttat:¹⁶ »Borgmestare och Råd här i Stockholm hafwe transporterat deras handelshuus ifrån Brunsgränden, hwarest dhet tillförende hafwer varit, och nu dhet uppå een låagh och nedrig orth utom Stadhen förordnat». — Varpå regeringen svarade: »1. att Mallmerne her i Stockholm intet räknas wara uthom Staden. 2. att dhen orthen dem ähr mycket beqwämligare än Brunsgränden, för tillförsell skull, som ligger rätt uth med Watnet och Skeppsbyggian. 3. Säkrare för Eldswåda. 4. mycket legligare tillhanda för dem som kiöpa wehle, effter som dhen plätzen ligger der som folket mäst strömmar aff och till;» alltså, fastslår det kungliga brevet, »kunna dee intet neeka till, att H. K. M:t icke hafwer effter Pacterne låtit inrymma dhem här i Stockholm een beqwämlich Handelsplats», varpå tillades, att det stod ryssarna fritt, om de själva ville bygga på sin upplåtta plats eller de ville betala hyra till ägaren av de redan befintliga husen. (d.v.s. till Stockholms stad). — Ryssarna föredrogo tydligen att stanna kvar och betala hyra till staden liksom förut.

¹⁵ Den här i korthet relaterade konflikten är enl. Rumjantsev hämtad ur K. Jakubov: *Russland und Schweden in der ersten Hälfte des XVII Jahrhunderts. Sammlung von Materialien aus dem Moskauer Hauptarchiv des Aussenministeriums und aus dem Schwedischen Reichsarchiv.* — Moskva 1897.

¹⁶ Klagomålen och regeringens svar relateras i Stockholms stadsfullm. Beredningsutskotts utlåt. och mem. för år 1649. Bih. nr 14, sid. 7. (Utredn. om Ryssgården av V. Gyllensvärd.)

Egentligen var det egendomligt att Kungl. Maj:t lät ryssarna stanna kvar på denna »beqwämliga Handelsplats», ty samtidigt med detta meningsutbyte fick Stockholms stad regeringens uttryckliga uppdrag att just här uppföra en monumentalbyggnad för ett handelsfaktorikontor, avsett att inlemmas i ett vitt förgrenat nät av svenska faktorikontor runt om i Europa. Våren 1664 började grundläggningsarbetena på tomten ovanför Ryssegården, och under större delen av byggnadstiden, fram till 1674 är »Ryssegårdsbyggningen på Södermalm» rubriken i stadens räkenskaper, tydligen ett arbetsnamn helt enkelt, motiverat av belägenheten. Efter ett uppehåll på två år återupptogs byggnadsarbetet 1676 och anläggningen fick då namnet »Södra Stadshuset». — Förhistorien till byggnadsföretaget är följande:¹⁷

År 1662 den 18 juni hade två handelssakkunniga och internationellt engagerade män av utländsk härkomst, Friedrich von Friesendorff och Abraham van Eijck,¹⁸ fått kungligt privilegium på anläggandet av ett generalfaktorikontor för hela riket. Ett ytterligare kungligt privilegium samma år den 11 augusti gav dessa herrar rätt att för detta ändamål *på egen bekostnad* »ett ansehnligt huus eller byggning här till vår Residentz Stadz prydnadt opsättia.» I detta hus skulle särskilda domstolar (»cours») och kontor (»comptoirs») inrättas för handelsns behov, »såsom annorstädes sker». Vidare skulle huset användas till »fremmande Ministrers och Ambassadeurs, så ock resande folks entretenerande», och slutligen måste generalfaktoriet här ha »pakhuus, kellere, bodhar för sine egne eller andre inkommande eller utgående wahrur», etc. — »Alltså» slutar privilegiebrevet, »hafue Wij efterlåtit, att dhe härtil *den platsen wid Södermalms Torget der Ryssegården står bekomma må*» . . . etc., (kurs. av förf.)

¹⁷ Fakta hämtade ur i not 16 a.a. sid. 22—24.

¹⁸ Om dessa ger uppslagsverket »Svenska män och kvinnor» följande personalia:

Friedrich von Friesendorff var född i Bremen 1617 och »blev genom riksskattemästaren Gabriel Oxenstierna antagen i svensk tjänst. Han var 1649—52 resident i Lissabon och som sådan den förste, som fullt klarlade de svensk-portugisiska handelsförbindelsernas utvecklingsmöjligheter, samt blev senare hovråd och 1661 sändebud i London. Han upphöjdes sistnämnda år till engelsk baronet och riddare samt 1665 till tysk riksfriherre — — —. Han avslöt 1661 Sveriges allians med England. F. hade starka merkantila intressen och upprättade efter att 1662 ha erhållit privilegium ett generalfaktorikontor i Stockholm tillsammans med Abraham von Eich.»

Abraham von Eich, före adlandet van Eijck, affärsman, född i Göteborg 1620. Föräldrarna inflyttade till Göteborg från Nederländerna 1619. »E. utbildades till köpman, drev affärer på egen hand i Stockholm, var på 1660-talet dir. i det privilegierade generalfaktorikontoret, — — — kommerspresident i Göteborg 1667 och adlades 1672. Genom sin affärsverksamhet förvärvade han en avsevärd förmögenhet. Han grundade 1647 i Stockholm Sveriges första sockerraffinaderi och medverkade till anläggningen av svavel-, vitriol- och alunbruk. E. inlade stora förtjänster om Sveriges ekonomiska utveckling under 1600-talet genom att efter holländskt mönster tillämpa nya och tidsenliga former på det svenska affärslivets och den svenska utrikeshandels organisation. På E:s initiativ och under hans ledning grundades ett centralt faktorikontor i Stockholm samt svenska faktorikontor i Hamburg, Amsterdam, London, Paris, Rouen, Nantes, La Rochelle, Bordeaux, Lissabon, Helsingör, Köpenhamn och Halmstad. Han inrättade vidare bl. a. offentliga auktioner och allmänna utrop, införde tryckta assurancespoliser och konossement och var en av de ivrigaste förkämparna för upprättande av en börs i Stockholm, en handelsskola i Göteborg och en regelbunden sjöfartslinje mellan Stockholm och Göteborg.»

Bild 3. Södra Stadshusets gård på 1690-talet. (Detalj ur W. Swiddes kopparstick 1691 i Suecia antiqua.) Längst t. v. en grupp ryska köpmän i sina fotsida rockar och höga mössor; ett par av dem håller en packe pälskinn emellan sig. I mitten två män bärande ett fång hampa. Längst t. h. ett par vindragare med sin tunna och bredvid dem två ryssar i samspråk med en man som bär ett pälskinn.

Till infriande av detta löfte tillskrev Kungl. Maj:t den 21 oktober 1662 Stockholms borgmästare och råd ett brev, vari magistraten ganska bryskt anmodas att *upplåta sin tomt* för detta ändamål: »Wij hafwe . . . nådigst bewilliadt och förundt bem:te Friesendorff och van Eijck een platz widh Södermalmstorget, där Ryssegården står, till att låta opsättia der ett huus och een ansehnlich byggning, wilket förmodeligen lærer komma Staden sielf till en wacker prydnat, emoth dheth¹⁹ som bem:te platz nu så länge hafwer stådt och ännu står obyggt, och dess föruthan²⁰ dem som handla till commoditet och nytta. Alltså är wår nådige willie och befallning dheth J bem:te ort dem werkeligen med det forderligste²¹ som ske kan, på theras påfordring inrymme.» Och brevet slutar med följande uppmaning: »I medler tidh kunne I wara betänkte, oppå hwad ort som *Ryssarne här effter kunne sättias och transporterats*, så wij där oppå strax wele den förordningh göra, att ett wederlag gifwes istället igen.» (kurs. av förf.)

Emellertid kom detta kungliga brev som en ganska obehaglig överraskning för stadens fäder, vilka förmodligen voro föga hågade att verkställa befallningen om att utrymma denna stadens egen tomt med utmärkt läge vid Saltsjön att bebyggas av enskilda personer, även om det gällde ett handelsfaktori som skulle göra Stockholm till centrum i ett av van Eijck anlagt fak-

¹⁹ Istället för.

²⁰ Dessutom.

²¹ Snaraste.

torisystem över halva Europa. Men framför allt voro de oroade av regeringens självrådighet att formligen donera bort en tomt, som var staden tillhörig. Enligt magistratens protokoll för år 1662 den 7 november voro de två borgmästarna och fyra rådmän uppe med en supplikation i regeringen med förfrågan »angående Ryssegården, som Friesendorp och Abrah v. Eijk hade låtit sig donera; och bekommo ett nådigt svar att Staden skulle beholla dess Egendomb oturberat, doch så laga att Platzen, som länge ståit obygd, med forderligaste bebygges och General Factorerne till Huus och accomoditeter för Penningar och lego blifwa hullpne.»

Tre dagar senare antecknas i rådstuguprotokollet att »Borgmest. Prytz gjorde relation om det som var föreluppet angående Ryssegården, och att den Kongl. Regeringen hade sig Explicerat dess bref icke wara så till förståendes, att Ryssegården skulle komma ifrån Staden, utan att han måtte bebyggias, och General Factorie Comptoiret befordras och accomoderas medh Logementer för billigh hyra och recompanse.»

Överläggningarna mellan staden och staten ledde slutligen till att staden själv som nämnts åtog sig uppförandet av generalfaktoriets hus. Stadsarkitekten Nicodemus Tessin d.ä. fick uppdraget att förverkliga projektet. Hans ritning (se föregående uppsats av Tord Nordberg) visar en jättelik dubbelanläggning med flygelomramade gårdar, av vilka den nedre (som aldrig kom till utförande) skulle ligga på Ryssgårdens plats. Det var sålunda meningen att den primitiva barackstaden Ryssgården helt enkelt skulle sopas bort från denna för Generalfaktoriets ändamål utomordentligt välbelägna tomt.

Något livligare intresse från stadens sida för den överdådiga anläggningens uppförande visades emellertid ej de första åren, utan bygget framfördes långsamt och närmast ovilligt, synes det. Stadens sölighet uppväckte till slut regeringens missnöje: ett nytt kungligt brev till magistraten, daterat den 11 mars 1667, uttrycker otålighet. Där säges rent ut att om staden av brist på penningmedel inte kan driva arbetet med tillräcklig snabbhet, »så hafwe wij funnit herutinnan ett expedient,²² nembl:n at förunna några privatis²³ till att byggia och opsettia ett nederlagzhuus efter een wiss dessein widh Södermalms Steenbroo, på den sijdan som wetter åth Saltsiiöön». Detta skulle göras på följande villkor: »att samma privati måge fuller byggia Nederlagshuuset upp, men lijkwähl intet tilwella — — — sig hwarken på platzen eller sielfwa byggningen någon egendomb, utan skola wara plichtige at cederat Staden heela Nederlagzhuuset emoth betahlningen». Staden skulle alltså, om den så ville, kunna inlösa hela huset när det var färdigt.

Den kungliga skrivelsen upplästes inför magistraten den 14 mars 1667 och två dagar senare begär Byggnadskollegium att »samptlige Borgmästare och Rådth willia taga byggningharna widh Ryssegården uthi ögna sicht,» efter-

²² Utväg, lösning.

²³ Privatpersoner.

som dessförinnan ingenting vidare uti bygget kunde fortsättas. Och tydligt är att hädanefter en helt annan energi än förut nedlades på detta företag.

När den övre anläggningen 1679, efter femton år, var fullbordad, hade emellertid förmyndarregeringens ursprungliga storvulna projekt redan några år tidigare omintetgjorts: danska kriget hade utbrutit 1675 och förmyndarregeringen var satt ur spel. Sparsamhet blev den nya regimens lösen. Planerna på den stora faktoribyggnadens fullbordande skrinlades Bidragande orsak var väl därvid även den ene upphovsmannens, v.Friesendorffs, död 1670. Av Tessins s.k. »Ryssegårdsbyggnad» övertogs den snart fullbordade övre hälften helt av staden för dess egna ändamål 1676 under namn av Södra Stadshuset. Och Ryssgården, där den nedre hälften av anläggningen skulle ha uppförts, fick förbli på sin plats i nedre Stadsgården.

Den hopträngda klunga av övervägande trähus, som Ryssbodarna utgjorde, var mycket eldfarlig. Redan 1652, elva år efter uppförandet, hade de varit utsatta för en brand. När Södra Stadshuset just var färdigbyggt hände sig »igenom en tobaksrökarens oförsigtighet» att »elden lööskom uthi een ryssbodh» den 7 augusti 1680, varvid Ryssgården delvis brann ned, dess nederlag förstördes och även Södra Stadshuset skadades. Magistraten lät emellertid under detta och det följande året uppföra 12 nya bodar av trä, och under de närmaste åren steg antalet nya till 17.

Enligt Stolbovafördragets bestämmelser skulle ryssarna ha »deras fria gudstjänst efter deras religion i deras hus och stugor», varför Ryssgården även inneslöt ett kapell. Prästen kom från Novgorod och stannade under sommarmånaderna, från ungefär mitten av juni till mitten av oktober. Kapellet hade inte någon särskild lokal eller byggnad utan inrymdes än i det ena, än i det andra magasinet, växlande från sommar till sommar. När gudstjänstsäsongen var över, uthyrdes det magasin, som hyst kapellet (det s.k. »bönemagasinet»), precis som vanligt. (År 1671 hade magistraten varit förekommande nog att för framtiden avsäga sig hyra för gudstjänstlokalen.) Efter branden 1680 fick rysskyrkan tillfälligt flytta in i Södra Stadshuset »uthi Stora Salen», tills magistraten hunnit reparera ryssbodarna, vilket som vi sett skedde under åren 1681—1682.

Den 6 december 1694 utplånades Ryssgården helt av en förödande brand som rasade i tre timmar — mellan kl. 9 och 12 på kvällen — och lämnade allt i aska. Dåvarande danska sändebudet i Stockholm, Bolle Luxdorph, berättar²⁴ spefullt att ryssarna hela dagen hade druckit till den helige Nicolaus' ära: »Nok løp de omkring og gjorde grimacer med deris S. Nicolas, paa huis sundhed de den hele dag hafde druket og var alle fulde; men han

²⁴ Handl. rör. Sveriges historia. Utg. av A. Fryxell, del 3, sid. 369. — Sthlm 1839. — Luxdorph uppskattar de värden som spolierades av branden till »nogle tønder guld». En tunna guld = 16,666 rdr. 32 sk. banko. — Eldsvådan inträffade på det ryska skyddshelgonets S:t Nicolai dag. (Cit. hos Rumjantsev.)

var dog intet megög for at dempe ilden, som allerede hafde taget offverhand i en usigelig stor quantitet af Hör og Hamp, og en af dem, som var saa fuld, at han intet kunde opvogne, blef opbrent.» Till råga på allt hade det just detta året varit en ovanligt stor tillströmning av ryska köpmän, och alla magasin i Ryssgården var överfulla med gods och varor, till den grad att köpmännen tidigare på året måst hänvända sig till Handelskollegium med begäran att få förvara sin hampa öppet på gården, vilket tilläts dem på villkor att hampan snabbt försåldes och ej blev liggande över sommaren, »till att afwachta högsta priset». Men tydligen var detta just vad som hade hänt.

Efter dessa två katastrofer på kort tid vågade magistraten inte längre uppföra träbodnar, utan anläggningen förnyades på så sätt att man uppförde två flygellängor med magasin och bodar och en tvärlänga för kontor och våghus, allt i tegel och korsvirke. (Bild 4 och 5). Anläggningen beräknades kosta, efter upprättat förslag 1695, 10 000 daler silvermynt. Under byggnadstiden, 1695—97, fingo ryssarna använda sig av 14 provisoriska träbodnar, som staden i ilfart låtit förfärdiga, men som avlägsnades i slutet av år 1697. — Ryska kyrkan flyttade in i den södra av de nyuppförda korsvirkesflyglarna, där en lokal inretts speciellt för detta ändamål och avsedd att vara *beständig*, vilket var en nyhet. Här förblev rysskyrkan ända till år 1748, då den flyttade in i själva Södra Stadshuset.

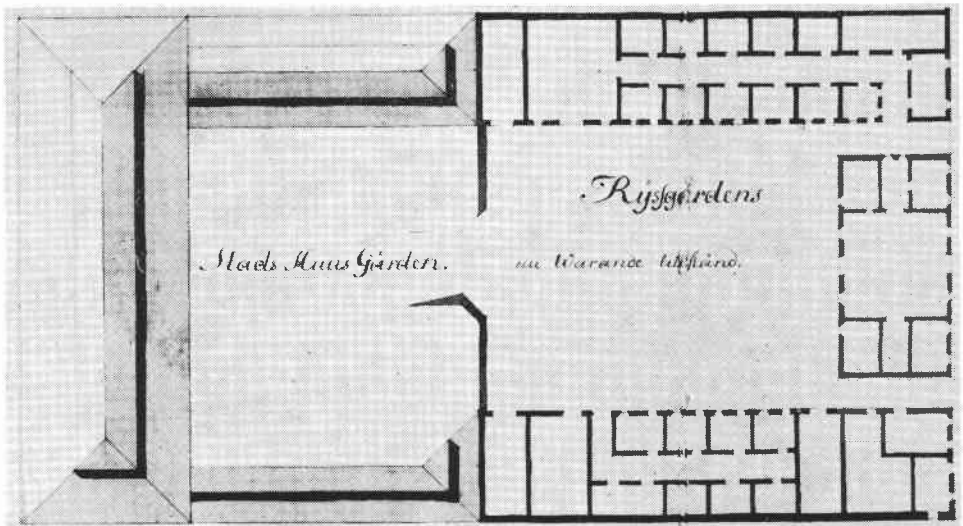

Bild 4. Den på 1690-talet i tegel och korsvirke nyuppförda Ryssgården. Uppmättningsritning av stadsarkitekten J.E. Carlberg 1743. »Den war af 77 alnars längd på båda sidor och bredd 84 alnar, omgifwen med 29 st. bodar och Magazin». — Mellan flyglarna våghuset med 4 st. kontor. I södra flygeln, ovanpå bodarna, var Ryska kyrkan. Magasinen skiljas från de mot gården vettande bodarna av en korridor. — (Stadsarkivets ritningssamling 144: 20.)

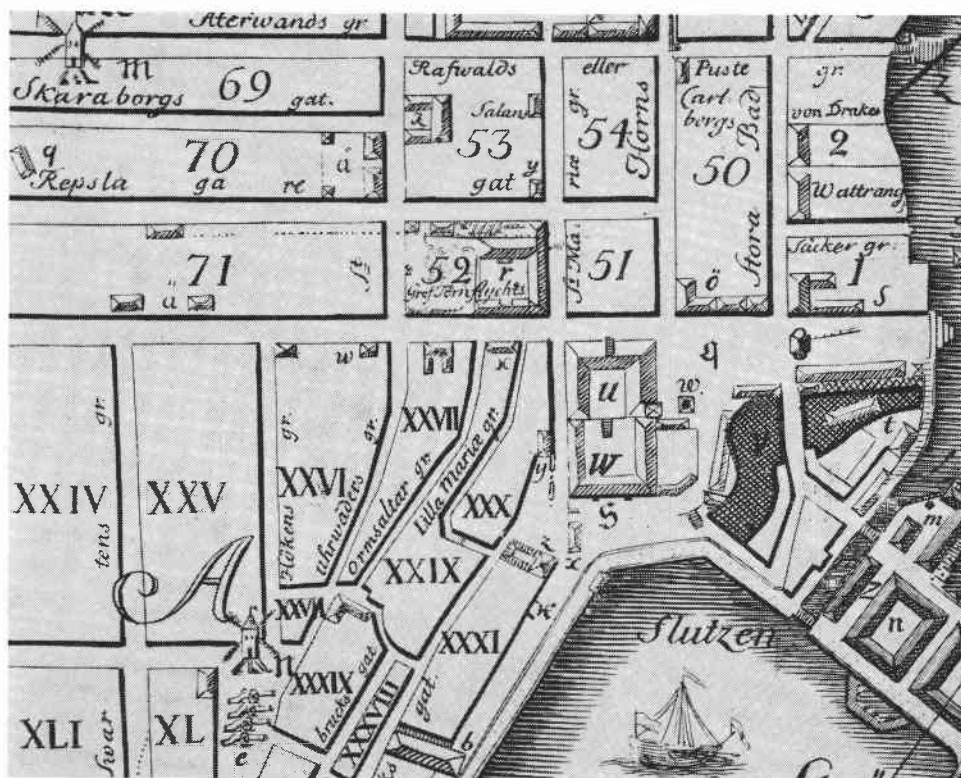

Bild 5. På Tillaei karta 1733 ser man den nya Ryssgården, uppförd 1695—97 (på kartan markerad med bokstaven W), tätt ansluten till Södra Stadshuset (markerad med bokstaven U). Bokstaven S är »Ryssgårdstorget». Bokstaven V betecknar Järngraven i Södermalmstorg.

Under de båda sista decennierna av 1600-talet blev rysshandeln i Stockholm föremål för nyttiga regleringar från statsmaktens sida. Sälunda lät Karl XI inrätta tjänster för två edsvurna tolkar vid Ryssgården 1685 till förekommande av »åtskillige trätor och twistigheter emillan dee Zariske undersåtharne från Rysslandh och Borgerskapet här j Staden». Samma år lät han publicera en viss punkt av det året förut med Ryssland slutna handelsfördraget.²⁵ Borgmästare och råd fingo befallning att till Rådstugan uppkalla de 48 Äldsta samt »så många Ryssar som här nu för tiden ähre, i hwilkas närwaro åfbee puncth wijd öppna dörrar måste opläsas och sedan tryckas så att hwar och een må få kunskap deraff.» — En inspektör för Ryssgården tillsattes vid samma tid. Han var förman för tolkarna och skulle varje vecka rapportera för Handelskollegium om de engrosaffärer som slu-

²⁵ »Puncthen om bommerce wäsendet». Bommerce = tyger av olika slag; kan vara både siden, ylle och bomull.

tits. Instruktion för inspektoren och tolkarna utfärdades av rådhusrätten 1693. Ännu viktigare var att ryssar och svenskar i sina tvister och sina fordringar på varandra från 1688 hänvisades till slottskansliets kompetens, »emädan den Ryske Handelen derigenom icke ringa blifver befordrat», sägs det i Kungl. brevet av den 30 oktober angående detta till överståthållaren. Brevet börjar: »Altidh ähr på Tzarens sijda der öfver klagat, at dess Undersåthare när dee något hafwa uthaf wåre Undersåthare till at fordra, blifva dee förde ifrån den ena Instantien till den Andra, huru klar och richtig deras Saak (än) kan wara, hwarigenom den icke allenast bringas till stor omkåstnad uthan ock tidspillan» etc. Hemma i Ryssland gick det betydligt fortare: »emädan dess Undersåtare uthi slijke fall blifwe straxt hörde uthaf Woivoderna, och komma till deras rätt». Den för ryssarna svåruthärdliga noggranna svenska tågordningen skulle nu undvikas genom direkt hänvändelse till över- och underståthållaren och slottsfogden, vilkas domslut hade omedelbar verkan. — Genom dessa åtgärder rationaliserades rysshandeln på ett för alla parter fördelaktigt sätt och blomstrade som aldrig förr, framhåller Rumjantsev om detta skede i Ryssgårdens historia.

II. Ryssgården 1700—1721

»Generalernas kyrka»

Utbrottet av det stora nordiska kriget hösten 1700 förändrade i ett slag situationen för ryssarna i Stockholm. De ryska handelsmännen arresterades, d.v.s. sattes i fängelse, och deras varor och pengar beslagtogs av regeringen. Mellan den 15 och 29 november 1700 besöktes Ryssgården på överståthållaren Gyllenstiernas order av två rådmän och en notarie, plus en vaktmästare från slottskansliet med nycklarna till bodarna, under sammanlagt åtta dagar. Man inventerade och värderade den egendom som fanns hos ryssarna, i deras och rysstolkens närvaro.²⁶

Rumjantsev ger i sin historik endast glimtar av vad som i fortsättningen hände dessa anonyma köpmän under de följande 20 krigsåren och har av naturliga skäl betydligt mer att berätta om de ryska krigsfångar av hög militär rang, som i maj 1701 anlände till Stockholm.²⁷

Ryssland hade i början av år 1700 upprättat en fast diplomatisk legation i Stockholm, och den förste ministern, eller »resident» som det då hette, furst Andrej Chilkov, hade anlant till Stockholm i juni samma år

²⁶ Rumjantsev (ryska) sid. 71, not på svenska.

²⁷ Som källor för detta avsnitt har använts utom Rumjantsev även Helge Almquist: Ryska fångar i Sverige och svenska i Ryssland 1700—1709 (i Karolinska förb:s årsb. 1942—43) och samme förf: De ryska fångarna i Sverige 1709—1714 (i Karolinska förb:s årsbok 1944—45). — (Almquists omdöme om Rumjantsev är att han »ger en på kärleksfulla studier grundad översikt» av ryska undersåtars öden i Stockholm under detta krig.) För hänvisn. till Almquist tackar jag 1:e antikvarie N. L. Rasmusson.

med en talrik personal, bl.a. egen huspräst och kyrkotjänare, men främst sin lärde sekreterare, polacken Alexej Mankiev. Fust Chilkov hyrde sig bostad ej långt från Ryssgården, i ett hus vid Götgatan, tillhörigt grevinnan Margareta Soop, född Oxenstierna. Huset ifråga ligger fortfarande kvar: nr 48 vid Götgatan invid Medborgarplatsen, det i stadens ägo befintliga Lillienhoffska palatset, uppfört omkr. 1670.

Efter krigsutbrottet på hösten lät Karl XII sätta Chilkov i sträng husarrest, vilken dock snart mildrades. Arresteringen ägde rum den 9 oktober, enligt Chilkovs eget memorandum till tsaren, och samma dag blevo 58 köpmän från Ryssgården samt 49 andra ryssar, köpmansdrängar samt skeppare och båtsmän från tre ryska lodjor²⁸ i hamnen, förda till två fängelserum under Rådhuset vid Stortorget, varefter de i tre dagar varken fingo mat eller dryck. Chilkovs märkliga brev till tsaren,²⁹ där han berättar om arresteringen och konfiskationen, citeras här i tysk översättning efter Rumjantsovs bok: — — — »und das Geld, welches sie an demselben Tage bei sich hatten, wurde ihnen weggenommen. Und indem sie durchgesehen wurden, sollten sich alle auskleiden und auch Stiefel ausziehen; ihre Wahren, Sachen und Geld wurden versiegelt und es wurde ihnen gesagt, dass der König es befohlen habe alle ihre Sachen . . . zu konfiszieren, und man gab ihnen drei Tage lang nichts zu trinken und zu essen. Und nachdem habe ich mit dem Zeremonimeister³⁰ gesprochen, dass man diese Kaufleute aus den jetzigen Raumen in andere überführen solle, wo sie sitzen können, und dass man sie nicht durch Hunger umkommen lasse. Und auch davon habe ich ihn gesprochen, dass man ihnen drei Tage lang kein Essen und Trinken gegeben hat und bat ihn, dass man mir erlaube von der ganzen Sache nach Moskau zur Kenntnisnahme zu schreiben; ebenso, dass es meinen Leuten erlaubt wäre unter der Woche zu den Kaufleuten zu gehen um ihnen Brot und Fleisch und anderes zu bringen, was sie zur Nahrung benötigen; . . . und ausserdem bat ich von den besten Kaufleuten 11 Menschen aus dem Gefängnis zu mir auf mein Hof kommen zu lassen.»

Kort därefter överfördes de ryska köpmännen och skepparna samt deras folk till Barnhusfängelsets arbetsinrättning,³¹ och Rådet beslöt att alle-

²⁸ Ryskt roddarfartyg, vars besättning kunde uppgå till 50 man.

²⁹ Chilkov hade fått Rådets principiella tillstånd att skriva brev, vilka skulle underkastas censur i kanslikollegium, men man hade inte tänkt sig att han skulle skriva fullt så drastiskt och utförligt. Det framhölls emellertid att om saken förevarit så som Chilkov framställde den — man var tydligen inte alldeles säker på motsatsen — var han i sin rätt att skriva sanningen.

³⁰ Chilkovs och de ryska fångarnas främste förespråkare hos Rådet var ceremonimästaren J. G. Sparfwenfeldt, introduktören av främmande sändebud. Om honom berättas att han kunde 14 språk. Ryska hade han lärt sig under en vistelse i Ryssland, och han arbetade vid denna tid ivrigt med ett stort slaviskt lexikon.

³¹ Stora Barnhuset, som var förbundet med tukthus (arbetsinrättning) och fängelse (kallat Smedjegården), låg på platsen för nuvarande kvarteret Barnhuset mellan Drottninggatan och Norra Bantorget. — Internerna i tukthuset fingo arbeta för stadens manufaktur och med gaturenhållningen.

sammans skulle användas att föra bort grus och sten vid det Tessinska slottsbygget och vid Söderskans. Det vanliga fångtraktamentet var 3 öre s.m. om dagen, men sedermera fingo de fångar, som arbetade, 4 öre s.m. »och vart år ny beklädnad».

Våren 1701, c:a fem månader efter slaget vid Narva, ankrade sju fartyg från Reval på Stockholms ström med 134 ryska officerare ombord, vilka tagits tillfånga i slaget. Bland dem funnos flera generaler och andra högre militärer. Generalerna voro alla tsarens förtroendemän och tillhörde hans närmaste krets. — Eskadern anlände den 26 maj, och fångarna indelades i två grupper, som fördes i land den 28 resp. 31 maj. I procession fingo de bege sig till sina olika logement, bevakade av borgargarde och stadssoldater. »Then 28 och 31 maji blefwo the til Stockholm brackte Ryska Fångar ifrån the förr benämde 7 Skeppen uptagne på stora Skepps-Brön, och ther i från i en stor Procession, parwis (efter theas Rang och Stånd) til the samma Hus förde, hwaruti the, under Wachter, wistas skulle, hafwandes för och efter sig 1 Compagnie af Stockholms Borgerskap til Häst, med 1 Standarts och 2 Trompetare, och på ömse Sidor om Fångarna gingo 2 Compagnier af Borgerskap och Stads-Wachten.»³²

Till de mest bemärkta i detta triumftåg hörde generalen furst Jakob Dolgorukij samt generalfälttygmästaren prins Alexander, tronföljare av Imeretien.³³ Vidare generalerna Buturlin, Golovin (kusin till tsar Peters 'premiärminister' med samma namn), Trubetskoi och Weide, vilka alla utom Weide tillhörde gamla förnäma bojarätter.

Åt ett flertal officerare uppläts rum i Södra Stadshuset, och de andra »högre fångarna» inkvarterades på olika håll.³⁴ I Stockholm var det emellertid ont om lämpliga lokaler för detta ändamål, och borgerskapet kände sig betungat av den besvärliga vakthållningen, varför det på hösten 1701 blev bestämt att alla högre fångar skulle sändas till landsortsstäder med kungliga slott. Efter petition till Karl XII om att få slippa utvisningen («dadurch können wir in eine unerträgliche Melancholie und Kummer geraten») och få stanna i Stockholm, där de hade den förmånen att minister Chilkovs huspräst kunde sörja för deras religiösa behov, erhöilo de högre ryska fångarna kungens tillstånd samma höst att få stanna i huvudstaden. Gene-

³² J. G. Rüdling: Supplement til Thet i Flor stående Stockholm. — Sthlm 1740. sid. 445.

³³ Del av Georgien, söder om Kaukasus.

³⁴ De i samtida handlingar som »högre» eller »förnäma» betecknade fångarna inkvarterades mot av dem själva erlagd hyra i olika privathus under stadens vakthållning. I början togs också Norra stadshuset och Södra stadshuset i anspråk. De s.k. »gemena» fångarna förvarades i Barnhuset, och då detta med tiden ej räckte till, användes härtill även Rörstrand. — Endast de gemena erhöilo fångtraktamentet, tre öre s.m. av svenska statskassan och ansågos därigenom principiellt vara underkastade arbetsplikt. Alla officerare fingo försörja sig själva, för så vitt de icke voro utarmade, i vilket fall de underhöllos av sin egen regering. Penningbeloppen för detta ändamål omhänderhades och fördelades av minister Chilkov, eller i hans ställe av furst Dolgorukij.

ralernas samfällda petition till Rådet att få besöka Chilkovs huskapell blev däremot avslagen. Istället fingo de tillstånd att inrätta ett huskapell åt sig själva.

Fyra av generalerna (Dolgorukij, Golovin, Trubetskoi och Buturlin) bodde de första åren i det Ryningska huset, Stora Nygatan 2, vars flygelomramade gård vette mot Riddarholmskanalen. Här inredde de redan sommaren 1701 ett kapell åt sig, med tillträde för Chilkovs huspräst.

Efter ett misslyckat flykttförsök i maj 1703 av generalerna Trubetskoi, Buturlin och Weide fingo dessa tre icke återvända till Ryningska huset utan överfördes, efter några månader i annan arrest, på sensommaren till Södra stadshuset, där de ansågs både ståndsmässigt och väl förvarade. Det meddelades att general Trubetskoi fått ett enda (men förmodligen stort) rum för sig och sina tjänare, medan general Buturlin (som av speciell anledning alltid fick i särklass sträng arrest) satt i ett källarvalv med fönster uppe under taket. Efter påstötning från överståthållaren att icke utsätta fångarna för någon »oanständig plåga» lät magistraten flytta Buturlin högre upp i huset. I detta sammanhang begärde general Golovin, som saknade sina kamrater, förflyttning från Ryningska huset till Södra stadshuset, där han fick hyra en sal i norra flygeln av källarmästaren Casten Standaert. Så voro nu (september 1703) fyra av generalerna ånyo under samma tak.

Det är nu som köpmanskyrkan i Ryssgården kommer in i bilden. Rumjantsev har, som Almquist påvisar, felaktigt trott att Ryssgårdskyrkan blev generalernas kyrka redan hösten 1701, då de fingo Rådets tillstånd att inrätta en egen huskyrka, men den gången var det fråga om ett av generalerna inrättat kapell i Ryningska huset. Det var först hösten 1703, då fyra av generalerna bodde i Södra Stadshuset, som Ryssgårdskyrkan blev reparerad och ställdes till generalernas och furst Chilkovs förfogande. Den invigdes till julen 1703: »wurde im Namnen und zu Ehren der heiligen Jungfrau Maria eingeweiht», skriver Rumjantsev. Rådet medgav redan i oktober att generalerna principiellt skulle få besöka Ryssgårdskyrkan, och för generalerna Golovin, Dolgorukij och den kaukasiske prinsen gällde tillståndet utan vidare, medan de tre »flyktgeneralernas» framställning om att bli delaktiga i denna förmån avslogs av Rådet den 21 december, »med mindre att de ställde och visade den säkerheten, att man kunde lita på det, som de lovade». För samtliga gällde det i fortsättningen, att de åtföljdes dit av tolk och vakter. Chilkov åtnjöt i detta fall ingen gynnad undantagsställning som resident utan åtföljdes även han vid sina kyrkobesök av vakter, som skulle hindra samtal med utomstående.³⁵ — Från och med hösten 1703 kan man alltså tala om Ryssgårdskyrkan som »generalernas kyrka», och

³⁵ Detta enligt överståthållarens order. Han ville även hindra att ryssarna skulle få tillfälle att »mumla tillhopa och stämpla något hemligt».

minister Chilkovs huspräst, fader Aleksei, och hans kyrkotjänare fungerade hädanefter vid denna och ej i Chilkovs huskapell.

Generalerna bodde kvar i Södra stadshuset ännu 1704 och möjligen även följande år. I en supplik av Trubetskoi och Weide från mars 1704 klagas över den svåra arresten, och generalerna anhöllo att själva få hyra bostad, att få träffa varandra och att få hämta frisk luft. — I september 1705 bo de alla åter i förhyrda bostäder. Vad Chilkov angår, fick han hela tiden bo kvar på Götgatan i Lillienhoffska palatset, fastän överståthållaren fann detta vara osäkert och svårt att bevaka.

Hur köpmansfångarna i Barnhuset hade det, får man höra i en detaljerad skildring av Chilkov (i ett memorial om fångutväxling sommaren 1703) som Rumjantsev återger: han börjar med att klaga över den skärpning av arresten med instängdhet som följd, vilken drabbade alla de högre fångarna efter generalernas flyktförsök: »haben keine Zulassung aus unseren Häusern in andere Räume ausser der Kirche, und das auch nur mit Schwierigkeiten, so dass wir von ungesunder und schwüler Luft alle erkrankt sind, — — —. Ebenso auch die Kaufleute im Barnhus; von der schlechten Luft, von verschiedenen Einschränkungen und von der unerträglichen Schlägen und Hieben seitens der vorgesetzten Leute, wenn sie zur Arbeit geschickt werden — — — sind von ihnen schon 32 Menschen gestorben. Jetzt aber sind von ihnen mehr als 60 Menschen krank;» — — —

Av Chilkovs brevväxling³⁶ framgår vidare att sommaren 1703 uppgick antalet arresterade ryska köpmän i Stockholm till 160 personer (flera hade nämligen tillstött genom att sju lodjor som hunno lämna Stockholm vid krigsutbrottet, beslagtagnis och återförts från Reval). Även om Chilkov tar till i överkant i sin Barnhus-skildring, »kan man vara övertygad om, att köpmännen och andra i Barnhuset förvarade fångar levde under bedrövliga sociala och hygieniska förhållanden».³⁷ Fångarna hade husrum och fingo nödortvigt pengar till mat. Men de behövde också kläder och skor. Ehuru Statskontoret ganska regelbundet anvisade pengar till sådana behov — »varvid de beslagtagna ryska effekterna räckte ett stycke» — fattades sommaren 1704 kläder och skor för 89 av de i Barnhuset sittande ryska fångarna; »de kunde, barfota och halvnakna som de voro, till sist icke sändas till slottsbyggnadsarbetet. — — — I april 1706 anmälde Tessin, att skor, strumpor och skjortor behövdes åt de 512 fångar på Barnhuset och Rörstrand, som då arbetade vid Slottet;»

De ryska generalerna hade sommaren 1701 inlagt ett gott ord för civilfångarna. Bengt Oxenstierna yttrade då i Rådet på tal om köpmännen och deras drängar »att det vore omänskligt att tvinga de — — —fattige ryssarne med odrägeligt släp och arbete, så att de tusende gånger hellre önska sig

³⁶ Brev till ryske 'premiärministern' Golbovin 24 juli 1703, enl. Rumjantsev.

³⁷ Almquist i Karol. Förb:s årsb. 1942, sid. 93.

döden och kunna omöjliggen därmed uthärda, emedan de intet kunna få sin föda, utan knappt underhåll å 3 öre s.m. om dagen.» — Härigenom förbättrades, som tidigare nämnts, villkoren för de »gemena» ryssar, som arbetade: de fingo 1 öre s.m. högre traktamente till mat, och dessutom kläder.

Trots omnämnd hård behandling och drygt arbete eftersatte man icke alldeles fångarnas *hygien*: i överståthållaren Gyllenstiernas instruktion för vaktmanskåpen skulle de ryska arrestanterna tillåtas att en gång i veckan besöka badstugan (förmodligen Ryssgårdens), under behörig bevakning. Detta gällde såväl gemene man som ministern och de andra fångarna. Redan i juli 1701 biföll Rådet en ansökan av generalerna och de övriga officerarna att få gå i badstuga. Rätten härtill ansågs inte minst av de förnäma som mycket dyrbar och kom — liksom tillåtelsen att få besöka kyrkan — vid skärpning av arresten alltid i fara, eftersom man inom Rådet hade klart för sig, vad den betydde för ryssarna. »Om ryssarna ej få gå esomof-tast i badstuga, bliva de sjuka och dö bort», yttrades där vid ett tillfälle.

Med sommaren 1705 upphörde den relativt milda fångregimen. Anledningen var att strängare åtgärder hade vidtagits mot de svenska fångarna i Moskva, vilket genast återverkade på behandlingen av de härvarande ryssarna. Reciprociteten verkade med kraften av en naturlag, så att vid minsta skärpning av läget i det ena landet måste man räkna med represalier i det motsatta läget. Dessutom förvärrades ryssarnas sak här i Stockholm av att furst Chilkovs hemliga chifferade brevväxling med sin regering över Danmark upptäcktes 1705. Man tog mycket allvarligt på detta och hösten 1705 förvisades de högre fångarna — med undantag av furst Dolgorukij³⁸ — från Stockholm »till åtskilliga orter» i landet. Chilkov själv fördes till Jönköping. Hans huspräst, fader Aleksei, försvinner av obekant anledning ur källorna detta år. Uppsikten över generalernas kyrka i Ryssgården överläts nu på furst Dolgorukij, liksom han övertog Chilkovs roll som målsman för fångarna. En av hans första uppgifter var att skaffa en ny präst. En sådan »wurde von dem Fürsten Dolgorukoff hierher gefordert» heter det helt lakoniskt hos Rumjantsev. Hans namn var Ilja Stefanowitsch, och han fick bo hos generalen.

De högre fångarnas förvisning varade inte länge: i början av oktober 1706 voro alla åter i Stockholm. Alla hyrde nu in sig i närheten av Ryssgårdskyrkan. Prins Alexander i Ränthästarhuset vid Skeppsbron, generalerna Trubetskoi och Buturlin i olika hus vid Södermalmstorg och även de övriga på nedre Södermalm.

³⁸ Någon måste Rådet ha att förhandla med och fångarna en målsman. Men fränsett detta hade Dolgorukij hela tiden — säger Rumjantsev — en större rörelsefrihet än de andra fångarna och hade därför möjlighet att närmare lära känna den svenska förvaltningen, »weshalb er später ein sehr nützlicher Ratgeber Peters wurde, besonders bei der Einrichtung der kollegialen Verwaltung.»

På hösten 1710 hade pesten nått Stockholm, och nu anhöllo de högre fångarna själva att få lämna huvudstaden, vilket beviljades, varefter de överfördes till Örebro i början av november.

Vid denna tid hade Ryssgårdens köpmän dragits in i den högre politiken: Viborg hade kapitulerat i juni 1710 mot en rysk försäkran, att garnisonen skulle få avtåga med full beväpning till svenskt område. Ryssarna bröt emellertid omedelbart sina löften med motivering att detta skedde såsom repressalier för tidigare, mot folkrätten stridande övergrepp från svensk sida. Till dess att dessa hade gottgjorts, skulle garnisonen kvarhållas. Två av ryssarnas villkor ha intresse i detta sammanhang: Chilkov med hela sin svit skulle få återvända till Ryssland, och detsamma skulle gälla *de ryska köpmän som hösten 1700 befunno sig i svensk fångenskap, jämte deras beslagtagna egendom*. I den ryska skrivelsen till Rådet, daterad i Viborg den 21 juni 1710, säges härom följande: »Die Kaufleute, Untertanen Seiner Zarischen Hoheit, welche zur Friedenszeit mit vielen tausenden Efimki³⁹ nach Schweden angekommen waren, werden gegen alle Sitten der Christlichen Völker, nicht nur festgehalten sondern ihr Vermögen ist für den König konfisziert worden, und sie selbst sind zu der schweren Arbeit gesandt worden, aus welchem Grunde und auch wegen des Hungers der grösste Teil von ihnen gestorben ist. Deswegen ist seine Zarische Hoheit gezwungen Repressalien anzuwenden und diese Garnison so lange festzuhalten, bis das Unrecht seitens Ew. Königlicher Hoheit gutgemacht wird» . . .

Rådet var faktiskt berett att till omkring tre fjärdedelar tillmötesgå de ryska kraven; den egentliga svårigheten gällde frågan om köpmännen. Man var inte obenägen att *utväxla* dem mot lika många svenska, men »man fann det absolut omöjligt — som det naturligtvis också var — att återlämna deras beslagtagna gods. Möjligheten att ersätta dem med penningar tycks man icke ha diskuterat.»⁴⁰ Under den segslitna diskussionens fortsatta gång vidhöll Rådet sin ståndpunkt och tvangs därigenom att folkrättsligt försvara sitt ingripande mot Ryssgårdens köpmän år 1700: man medgav att köpmän och därmed jämställda vid ett krigsutbrott »vanligen fingo på sig en viss frist, inom vilken de kunde lämna ett land med sin egendom, men väl att märka endast om motparten formligen, genom ett manifest, hade förklarat krig. År 1700 hade tsaren anfallit Sverige utan krigsförklaring — — —. Vid sådant förhållande hade de ryska köpmännen behandlats som fiender i full överensstämmelse med vanligt bruk inom kristenheten.»⁴¹

Förhandlingarna om Viborgs garnison gick i baklås, och de ryska köpmännen stannade i Stockholm. Däremot hade frågan om generalernas utväxling mögnat. Buturlin och Weide utväxlades först. De övriga voro på senhösten

³⁹ Thaler-mynt.

⁴⁰ Almquist i Karol. Förb:s årsb. 1944, sid. 83.

⁴¹ Almquist i Karol. Förb:s årsb. 1944, sid. 86.

1710 på väg från Örebro landvägen till Ryssland runt Bottniska viken. På vägen dog den kaukasiske prinsen i Piteå i februari 1711. De övriga kommo småningom långt ner i Finland, innan de hejdades emedan hela utväxlingen råkat in i en återvändsgränd. De skickades tillbaka med båt till Umeå i juni 1711, vid vilket tillfälle Dolgorukij lyckades fly med 43 officerare: genom en djärv och piratliknande men dock oblodig kupp lyckades han övermanna vakten och besättningen på den båt, som förde hans grupp. Den tvingades att gå till Dagö, där ryssarna landsattes, varefter besättningen fick återvända till Sverige med skutan, alla ridderligt av Dolgorukij försedda med ryska pass.

Ryssgårdskyrkans församling utökades detta år med ett kvinnligt inslag: i mitten av juli 1711 anlände generalerna Trubetskoi och Golovins fruar till Stockholm för att slå sig ner hos sina män i fångenskapen. De hade sina barn och tjänare med sig (furstinnan Trubetskoi inte mindre än åtta tjänare). Generalerna ifråga befunno sig vid tillfället i Umeå, och Rådet anbefalldes att de båda familjerna skulle slå sig ned i Gävle, men efter supplik av fru Trubetskoi fingo de stanna i Stockholm, dit generalerna småningom anlände. General Golovins son började året därpå studera vid Uppsala universitet, och furstinnan Trubetskoi tänkte sig att hennes döttrar skulle få en svensk uppfostran och »övas i allahanda exercitier».

1713 förvisades Chilkov på nytt till landsorten och omsorgerna om Ryssgårdskyrkan, vars präst nyss hade dött, överfördes nu på Trubetskoi. Denne anhöll 1714 hos Rådet om att från en svensk galär i hamnen få hämta en där fångslad rysk fältpräst till sitt hus. Prästen ifråga, Sawa Gregorief, hade tillfångatagits i sjöslaget vid Hangö udd i juli 1714. Trubetskoi uttrycker förhoppningen, »dass Ew. Königl. Majj:t aus hoher königl. Gnade ihm vergönnen wollte in Stockholm bei mir zu verbleiben und bei unser Kirche zu sein», vilket bifölls.

Krigets tryck hade emellertid blivit allt hårdare, och åren 1714—15 var de svåraste att uthärda för de ryska fångarna i Stockholm.⁴² Stämningen bland svenskarna var nervös inför hotet av ryska trupper inpå svenskt område och svenska farvatten, och man fruktade för Stockholms säkerhet. Arresten för fångarna blev allt strängare, och den 2 januari 1716 följde Karl XII:s påbud att alla fångar i Stockholm och en del andra orter i riket skulle sändas till Jönköping och inspärras i Visingsborgs slott; alla anlände till Jönköping i slutet av januari.

I Visingsborg samlades under detta och närmast följande år 952 fångar, vilka under 1718 utökades till 1 623. Slottet inrymde, enligt Rumjantsev, förutom en väldig borgstuga, sju stora salar och inte mindre än 58 rum. —

⁴² Det fattades pengar i statskassan och ibland klickade försörjningsapparaten för krigsfångarna: i dec. 1714 svulto 2 av ryssarna på Barnhuset ihjäl. (Almquist 1944, sid. 52.)

Furst Chilkov uthärdade inte länge denna nya förvisning: han dog på Visingsborg den 8 november 1716. Hans sekreterare Mankiev återvände till Ryssland⁴³ med sin i fångenskapen i Sverige skrivna ryska historia, dedicerad till tsar Peter. Generalerna Trubetskoi och Golovin utväxlades i oktober 1718 mot fältmarskalk Rehnsköld. Samtidigt återvände prästen Gregorief till Ryssland. Trubetskoi's sista åtgärd i egenskap av styresman för Ryssgårdskyrkan i Stockholm är en (odaterad) skrivelse till Rådet — förmodligen avsänd under Chilkovs sjukdom — med begäran att få sända den ryske prästen till Stockholmskyrkan för att där hämta »Gostij» (nattvardshostian) ner till Visingsborg, »weil wir ohne dem nicht können unser Sacrament verrichten». — Visingsborg brann ner natten till den 23 december 1718.

Med året 1718 slutar den period i Ryssgårdskyrkans historia, då den stod till förfogande för de fångna generalerna. Uppenbarligen har den för dessa och andra medfångar spelat en betydande religiös roll i traditionell gammalrysk ortodox bemärkelse och dessutom förmedlat en viss grad av fosterländsk hemkänsla, isynnerhet som den tidvis — under de »stränga» perioderna — var den enda lokal, där de överhuvud fingo se och träffa varandra. Att den bidragit till att göra deras lott drägligare framgår av de petitioner till Rådet, resp. Konungen, vari de uttrycker sin fasa för att förvisas från Stockholm till landsorten, där de »miserabel ohne Gottesdienst hätten leben müssen».⁴⁴

III. Ryssgården 1721—1759

Ryssgårdens och Ryska beskickningens kyrka

I traktater mellan Sverige och Ryssland före Stolbova (de närmast föregående var freden i Viborg 1609 och freden i Teusina 1595) förekommer ingen bestämmelse om rätt för ryska köpmän att få hålla gudstjänst enligt sin egen trosbekännelse i befintliga handelsgårdar på svenskt område. Det är först i Stolbovafördragets punkt 15 som detta uttryckligen legaliseras.

I och med att Ryssland år 1700 hade upprättat en ständig beskickning i Stockholm erhöll den ryske ministern i likhet med andra främmande länders sändebud rätt att i sin bostad hysa eget kapell och egen präst. Men när minister Chilkov hösten 1703 fått Rådets och Konungens tillstånd att under bevakning besöka »generalernas kyrka», upphör hans egen ministeriella huskyrka, och Ryssgårdskyrkan blir, under den undantagsperiod som kriget utgör, gudstjänstlokal för de högre ryska fångarna inklusive ministern.

⁴³ Efter återkomsten fick han plats i Utrikesministeriet och deltog som tolk i freden i Nystad.

⁴⁴ Trubetskoi i petition till Karl XII 1705 26 sept. i anledning av utvisningen. (Efter Rumjantsev.)

Vad som därigenom skett med den ryska handelsgårdens kyrka i Stockholm och dess prästerliga befattning, som administrativt sett lytt under ärkebiskopen av Novgorod, framgår tydligt efter stora nordiska krigets slut, då den nye gesanten i Stockholm, greve Bestuschev-Rjumin, 1722 skriver direkt till ryske rikskanslern och ber honom skaffa en präst: »bitte ich Ihre Hoheit höflichst, einen guten Priester hierher zu schicken, damit man hier Gottesdienste halten kann, und da viele russische Kaufleute hierher fahren werden, so ist es unmöglich ohne Priester zu bleiben.» Kyrkan har han besett och befunnit vara i användbart skick och försedd med alla behöriga utensilier och kyrkliga föremål, »nur der Priester fehlt». Det är desto viktigare att ordna detta, skriver han, som alla andra utländska ministrar här ha sina kapell.

Ryssgårdens kyrka kom härmed att lyda direkt under Utrikeskollegiet i S:t Petersburg och blev från och med nu inte bara Ryssgårdens utan även den ryska *beskickningens* kyrka; som rysk utlandskyrka hade denna, enligt Rumjantsev, de äldsta anorna i Västerlandet, om man räknar dess ålder från den ryska handelsgårdens tillkomst här på 1600-talet.

Rumjantsev sammanfattar betydelseförskjutningen på följande sätt: »nach der Beendigung des grossen Nordischen Krieges geht sie (d.v.s. Ryssgårdskyrkan) in die Kompetenz des ausländischen Kollegiums über, und die Bestimmung der Kirchenangestellten wird zur unmittelbaren Aufgabe des Heiligen Synods gemacht.»

Dessvärre medförde detta dubbla administrativa beroende redan från början en segsliten konflikt mellan Synoden och Utrikeskollegiet angående lönenormerna för de vid stockholmskyrkan anställda. Utrikeskollegiet vägrade att utanordna de löner som den Heliga Synoden ansåg vara nödvändigt på en sådan utpräglad dyrtort som Stockholm vid denna tid var, i likhet med London och Amsterdam. De två första prästerna efter kriget stannade ytterligt kort; den ene endast en del av året 1722, och den andre kom, efter en vakans på två år, i början av år 1725 och stannade några månader. Utrikeskollegiet ville nämligen endast medge en årslön på 100 rubel, medan den Heliga synoden av sina utskickade prästers erfarenheter visste att 400 rubel var den minsta tänkbara årslönen i Stockholm. Och Synodens enda vapen var att vägra att skicka någon präst till Stockholm.

Under vakansen 1725 skrev den samma år tillträdande ministern, greve Golowin,⁴⁵ till Synoden att det i hans ställning som »utomordentligt sände-

⁴⁵ På minister Golowin syftar ett kungligt brev till överståthållaren, från år 1726, som ger en ganska dräplig inblick i slottsfogdens dilemma, då han ställs mellan den ryske ministerns av livegenskapen präglade krav på jurisdiktionen å ena sidan och den svenska lagen om personlig integritet å den andra: »I anledning af den förfrågan, som Slotts Fougden Drake hoos Eder gjordt, och hwilken Oss i underdånighet är worden föreläsen, huru han sig nembl(igen) förhålla skall, i det att den härwarande Ryske Ministern som oftast låter begiära arrest stundom på sine egne betiente, stundom på

forts på nästa sida

bud» ej passade sig att vara utan präst, och att han själv var villig att ur egen ficka tillskjuta 100 rubel till prästens lön. Synoden gav så till vida med sig att den skickade »ieromunken» Benjamin Falkowsky (som eftersom han var munk var utan familj och sålunda kunde leva billigare) till Stockholm 1725, i juli. En månad senare rapporterar Falkowsky till Synoden: »Kyrkan är liten och förfallen. Jag har ej där funnit någon prästerlig dräkt, ej heller några kyrkliga utensilier eller andra gudstjänstföremål, emedan dessa blivit pantsatta hos svenskarna.» Hans företrädare hade för att kunna klara sitt livsuppehälle måst vidtaga denna drastiska åtgärd! Falkowsky meddelar vidare att den ryska kolonin i Stockholm redan hade påbörjat en insamling för att lösa in de pantsatta kyrkliga klenoderna, vartill man behövde 150 rubel, men man hade ej kunnat få in mer än 30. Den Heliga Synoden fann det nödvändigt att informera den ryska Senaten om stockholmskyrkans prekära situation och föreslog att pantlånesumman skulle betalas av statliga medel, vilket också skedde.

Falkowsky återvände emellertid till Ryssland redan hösten 1726. Utrikeskollegiet var orubbligt ifråga om lönen och hävdade att 100 rubel var de ryska utlandsprästernas lagstadgade årsapanage. Synoden svarade med att bojkotta stockholmskyrkan, vars församling och minister fingo vara utan präst ända till 1734, då en äldre prästman, Ivan Wolkov, som var änpling och utan familj, åtog sig att försöka leva på den dåliga lönen. Han härdade ut i två år men återvände »bei erster Möglichkeit nach Russland zurück».

Väl hemkommen till S:t Petersburg inlämnade Wolkov 1736 till Utrikeskollegiet en berättelse om stockholmskyrkans belägenhet, som föranledde kollegiet att hänvända sig till kejsarinnan Annas kabinett med detaljerade förslag om dels utökad personal, dels förbättrade anställningsförhållanden samt förnyelse av böcker och inventarier i kyrkan. Härigenom blev äntligen, 1737, förhållandena ordnade: personalen bestämdes till en präst, en diakon och två kyrkotjänare, lönerna till 300 rubel för prästen, 150 för diakonen och för kyrkotjänarna vardera 50 rubel om året. Missnöjet från Synodens och prästernas sida var därmed dämpat, men upphörde ej. De ihållande klagooch böneskrifterna från präster och kyrkotjänare om att få återvända till Ryssland fortsatte. I synnerhet kyrkotjänarna kunde ej uppehålla livet utan att arbeta »svart» som daglönare, och de återvände ofta egenmäktigt och olovandes till fosterlandet. Även prästerna hade svårt att upprätt-

forts fr föregående sida

Ryske kiöpmän, och jämväl nyl(igen) på en rysk Skieppare; Hafwe wij i nåder för godt funnit att fastställa, att, när bemelte Ministre begiär, at någon af des domestiquer må tagas i arrest, så må sådant bewiljas. Begär han åter arrest på någon köpman eller annan Rysse, som icke är ibland dess domestiquer så bewiljas wäl arresten, lijk wäl så att Ryske Ministern därhoos averteras, att Saken bör straxt lagl(igen) afgiöras, emedan Lagen och Regerings Formen här i landet eij tillåta sådanne arrester, hwarmed den brottslige hwarken blifwer hörd eller dömbd. Hwilket wij Eder härmed i Nåder hafwa welat meddela . . . » etc. (Rumjantsev, ryska, sid. 74, not på svenska.)

hålla ämbetets värdighet genom den påtvingna fattigdomen. Dyrtiden fortsatte, penningvärdet sjönk, och trots att apanaget för präster år 1756 höjts till 400 rubel och för kyrkotjänarna till 150 rubel, skrev prästen Jakowlew under åren 1759—60 inte mindre än sex böneskrifter till Heliga Synoden om att få återvända till Ryssland.

Upprustningen av år 1737 hade inte berört själva kyrkorummet. Vid den nyanställda personalens ankomst hösten 1737 var kyrkan i så dåligt tillstånd att man knappt kunde ha gudstjänst där. Enligt prästens och diakonens rapport till Synoden 1740 fanns det vid regn ingen torr plats i hela kyrkan, varför denna snabbt gick mot sitt yttersta förfall. Men värre var, skriver rapportörerna, att deras uppehåll i Stockholm sammanföll med den tid, då en ytterst upphetsad stämning rådde i Sverige gentemot Ryssland, sedan kuriren Malcolm Sinclair blivit mördad av ryska utskickade i juni 1739, på väg hem från Turkiet (dit han skickats av sekreta utskottet för att utverka sultanens bistånd i ett kommande krig mot Ryssland). Till underblåsande av fiendskapen bidrog väsentligt den s.k. Sinclairsvisan. Den häftiga animositeten i Stockholm mot ryssarna tog sig uttryck i en rad demonstrationer mot ministern, ryska prästerskapet och inte minst den ryska kyrkan, där stora stenar kastades in genom fönstren, kyrkan låstes utifrån under pågående gudstjänst, varefter kyrkobesökarna måste klättra ut genom fönstren för att komma därifrån, tjuvar plundrade bodarna i Ryssgården, och prästerna ej vågade bära den långa prästdräkten till och från kyrkan för att ej bli antastade av folket, osv. Vad Ryssgården beträffar fanns där, enligt rapportörerna, ytterst få köpmän, endast två eller tre detta året (1740), och inte heller dessa vågade stanna där mycket längre.

Med krigsförklaringen 1741 blevo de ryska anställda i Stockholm till sin lättnad utvisade och skickades till Reval för vidare befordran till Ryssland. De bästa kyrkoklenoderna lade prästen, Chrisankov, innan dess i en låda och tog med denna på fartyget till Reval. Den tomma kyrkan förblev stängd under kriget 1741—43 och ytterligare tre år, tills ministern baron Korf vid sin ankomst till Stockholm i juli 1746 tog itu med frågan om Ryska kyrkans återupprättande och iståndsättande. Efter sex års vakans anlände 1747 den nyutnämnda prästen Lwoff⁴⁶ jämte övrig personal (samt

⁴⁶ Från det år, 1747, då Ryska kyrkan efter de många årens vakans nybesattes med prästerlig och annan personal, finns en drastisk skildring av de förföljelser, som det efter kriget kvardröjande rysshatet gav upphov till i Stockholm. Det är ministern baron Korf som i sin »relation till Hennes kejsrerliga Höghet» (Elisabet) den 30 oktober 1747 berättar följande episod: när den ryske prästen söndagen den 26 oktober var på hemväg med sin fru och två kyrkotjänare, blevo de överfallna av svenska matrosar, som ville släpa hans fru till bordellen »Röda Helvetet». I tumultet släppte matroserna prästfrun men släpade istället en av kyrkotjänarna vid håret till nämnda bordell, där de genompryglade honom. — Baron Korf ansåg att prästen hädanefter borde ha livvakt med sig, desto mer som han hörde till beskickningen. Vid ett tidigare tillfälle, berättar ministern, hade prästen blivit överfallen på Söderbro av en oförskämd människa, som gripit honom i skägget och släpat iväg med honom ett stycke. (Rumjantsev, ryska, sid. 181—82.)

lådan med kyrkoinventarierna) och konstaterade genast att gudstjänstlokalen var helt omöjlig att använda. Efter en livlig brevväxling mellan ministern, ryska utrikeskollegiet, svenska regeringen, överståthållaren och magistraten fick till slut, 1748,⁴⁷ Handelskollegium uppdraget att låta flytta kyrkan från Ryssgården till Södra Stadshuset, där en stor sal i norra delen av huvudbyggnadens tredje våning, »hwarest förut Anatomiske Sectioner förrättades»,⁴⁸ på stadens bekostnad tämligen provisoriskt blev inredd för ändamålet. Ryska kyrkan flyttade in där redan samma vår.

Man konstaterar vid läsningen av aktstyckena i ovannämnda korrespondens att det fortfarande uteslutande är fråga om ryska *handelsgårdens* kyrka, om gudstjänstlokal för ryska *köpmän*, som enligt fredsfördragen fått plats upplåten här av svenska staten, och vilkas hyresvärd, d.v.s. Stockholms stad, ej har uppsägningsrätt men väl skyldighet att hålla alla lokalerna, alltså även gudstjänstrummet, i stånd. — Att kyrkan dessutom användes av ryska *beskickningen* föres aldrig på tal. I själva verket är beskickningens del i kyrkan endast knuten till dess *personal*: ryska handelsgården i Stockholm besitter, på grundval av de politiska fördragen mellan Ryssland och Sverige, en användbar gudstjänstlokal, som beskickningen använder, och i gengäld håller beskickningen kyrkan med dess präster och betjäning. —

Vad Ryssgården beträffar så ställdes den ju efter freden i Nystad åter till de ryska handelsmännens förfogande. Men den hade under ofredens dagar varit ockuperad av inhemska köpmän och ej underhållits utan råkat i stort förfall. Svenska regeringen uppmanade 1721 magistraten att ställa ryssbodarna och Ryssvågen i ordentligt skick, varefter stadsarkitekten Carlberg fick Handelskollegii uppdrag att göra renoveringsförslag. Denne nitiske tjänsteman uppgjorde alltifrån 1720-talet och fram till 1750-talets slut en hel rad ståtliga, mer eller mindre påkostade ritningsförslag till ett nyuppförande av Ryssgården i sten, i anslutning till Stadshusflyglarna (bild 6), varjämte han till ritningarna fogade utförliga memorial.⁴⁹ Av outredd anledning kunde staden emellertid aldrig komma från beslut till handling i denna sak, utan alla Carlbergs förslag stannade på papperet. Så även förslaget av år 1758, som dock hade kommit så långt att det blev gillat och fastställt av Kungl. Maj:t.

Angående Ryssbodarnas och Ryssvågens bofällighet skriver Handelskollegium till Ö.Ä. 1756: . . . » är det nog bekant, huru som en del af the bodar, hwilcka the Ryske handlande hafft och ännu innehafwa i Ryssgården, dels

⁴⁷ Kungl. brev till överståthållaren den 11 febr. 1748. Ankom och upplästes på Stockholms Rådhus den 26 febr. och lämnades i avskrift till Handelskollegium den 1 mars.

⁴⁸ Elers, III, sid. 55–56. — Ang. de anatomiska förevisningarna se Vilh. Djurberg: När det var anatomisal på Södermalms stadshus i Stockholm 1685–1748. — Sthlm 1927.

⁴⁹ Stadsarkivets ritningssaml. 144: 1–20.

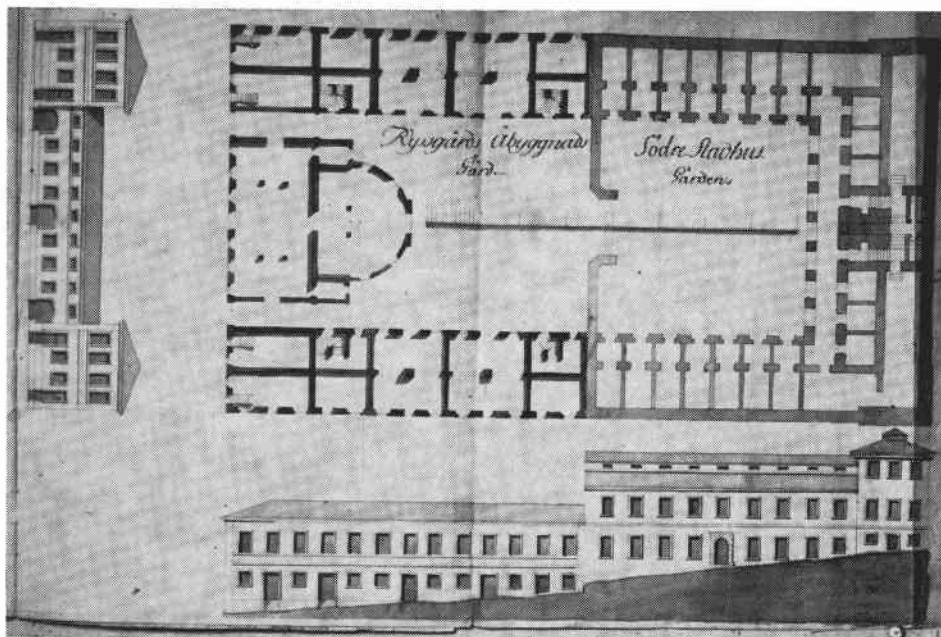

Bild 6. Stadsarkitekten J. E. Carlbergs förslag 1757 till ny Ryssgård. Mellan flyglarna vågen (i absiden) med vräkhuset och två kontor (i den rektangulära delen). Denna byggnad skulle inte vara högre än Stadshusets nedersta arkader. — Stadsarkivets ritn. saml. 144: 17.

äro aldeles nedfallne, och dels allenast någorlunda brukelige för någon tid, emedan the äro gamla, och genom takdropp samt wäta dageligen förfalla, samt eij heller tillräckelige för the Ryske — jemte inhemske handlande. Collegium har ock . . . haft mycken möda att kunna förskaffa lediga Bodar för de Ryske Handlande, och med många beswärligheter förmått the inhemske handlande, hwilcka flere år nyttjat bodar uti Ryssgård, at them lämna och afstå till the Ryske handlande;» — Handelskollegium erinrar till slut om att det nu äntligen vore på tiden med hänsyn till vågens⁵⁰ och bodarnas bedrövliga tillstånd, att man företog en nybyggnad.

⁵⁰ Angående Ryssvågen skriver handelskollegium att ryska handelsmän ibland beklagat sig över, »at the tider på året, i synnerhet höste tiden, tå en myckenhet allmoge med Victualie- och wågbare wahror hitkomma, så skola the Ryske handlande lida mycken swårighet af trängselt uti Södra Victualie- eller så kallade Ryssvågen, — — — dels ock genom thet, att thes Lin och Hampa skall taga skada på wågskålarne af then wätska och salt lake som blifwit efter en del af the Victualie wahror, hwilcka Allmogen låtit afwäga. Therföre the Ryska Handlande — — — anhålla, at et särskilt wåg-hus eller rum måtte blifwa för Allmogen med thes ankommande Victualie-wahror inrättat» — — — På tal om trängselt i våghuset anfördes också som orsak att »sjelfwa wåg-huset — — — intages till en stor del af the stora hamp- och linpackor samt talgfat, hwilcka — — — the Ryske — — — hafwa i wågen införde» — — —. Handelskollegium föreslog därför att det nya våghuset skulle göras större och avdelas med ett skrank i två delar, ett för victualier och ett för ryska varor.

Carlbergs förslag av 1758 hann, även om det nu var ämnat att komma till utförande, aldrig bli verklighet: den 19 juli 1759 inträffade den »hiskeliga våldeld», som lade en avsevärd del av Maria församling på Södermalm i aska och även ödelade Ryssgården.⁵¹ I öster stoppades eldens framfart efter linjen Götgatan—Södermalmstorg, och Södra Stadshuset skonades. Men i den starka sydvästliga vinden drev gnistregnet över till Ryssgården, som snabbt brann ned. Och efter denna katastrof tycks frågan om Ryssgårdens nybyggnad ha kommit i ett annat läge: ett alternativ till stadsarkitektens redan stadfästa förslag framkom nu och vann, troligen av ekonomiska skäl, överhand. De efter branden husvilla ryska köpmännen fingo, i ersättning för Ryssgården, i stället hyra 14 stycken bodar i Stadshusflyglarnas bottenvåningar åt gården, där de tillfälligt redan tidigare brukat hyra. Ett nytt tvådelat våghus, som vägde både allmogens lantprodukter och Ryssgårdens varor, uppfördes 1759 av Carlberg i nedre Stadsgården (se bild 8).

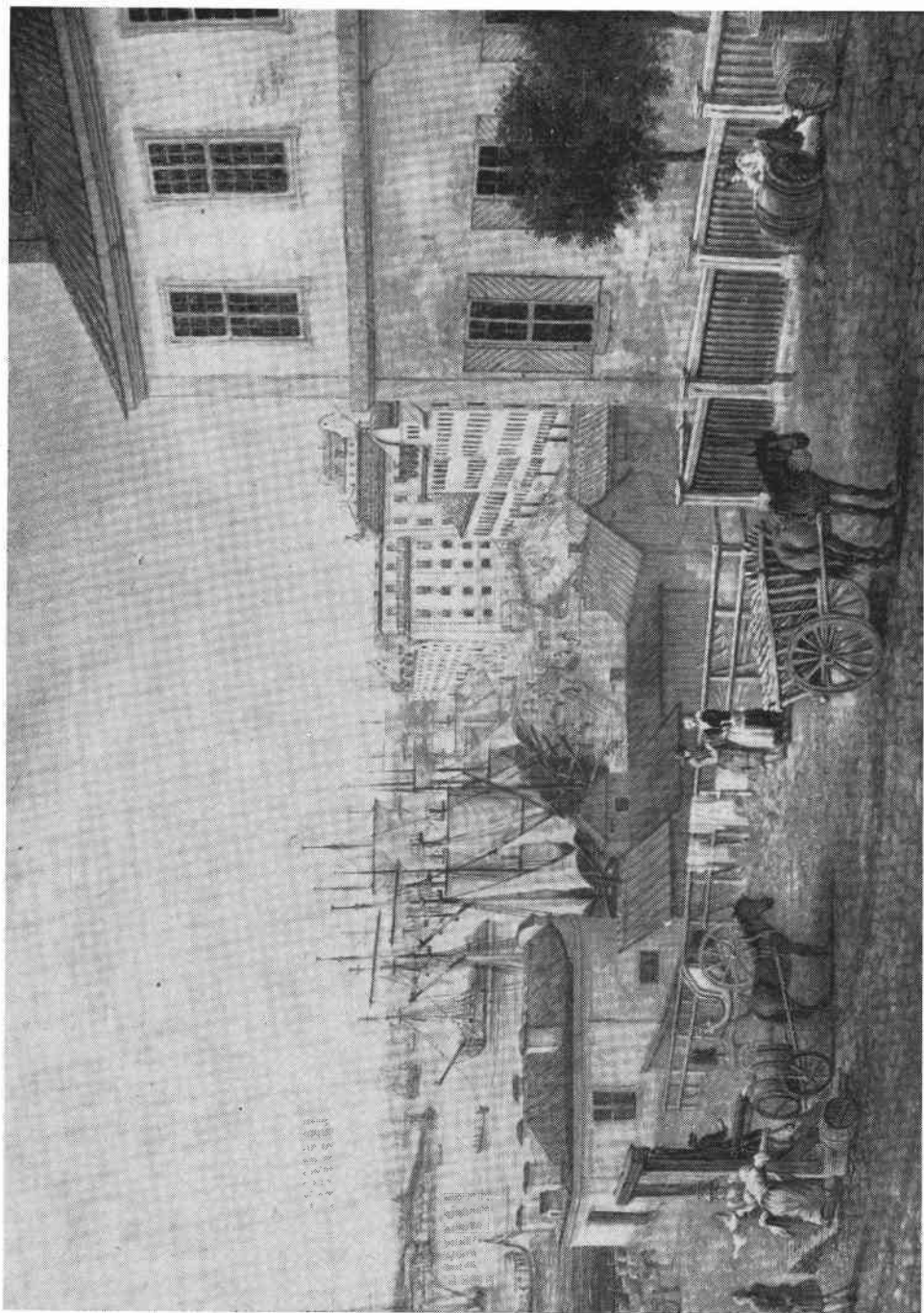
Härmed inträder en ny fas i Ryssgårdens historia. Efter denna tid kallas *Stadshusets gård med omgivande rysslägenheter* gemenligen »Ryssgården». Att enkla träbodnar uppfördes på den gamla platsen, ehuru ej i stadens regi, ses av bl.a. Sevenboms målning från Brunnsbacken, 1770-talet. (Bild 7). Dessa irreguljära ryssbodnar, troligen uppförda av enskilda köpmän efter branden 1759, kvarstodo till seklets slut. Från och med nu kom Ryssgården i *vidsträcktaste* bemärkelse att omfatta både den gamla ryssgården och den nya, vilken senare ibland kallas »Övre Ryssgården». — Under 1800-talet avses med »Ryssgården» i inskränkt bemärkelse helt enkelt gårdsrummet mellan Stadshusets flyglar, vilken plats dock oftast kallas »Yttre Ryssgården».

IV. Övre Ryssgården: 1759—1896

Ryska beskickningens kyrka till 1846

Den viktigaste händelsen närmast efter ryssarnas inflyttning i stadshusflyglarna blev Ryska kyrkans inståndsättande. År 1760 utnämndes greve Iwan Osterman till ryskt sändebud i Stockholm. Kyrkans primitiva tillstånd föranledde honom att skriva till sin regering och begära medel till dess upprustning. Detta beviljades, och Osterman vände sig då (1761) till Byggnadskollegium för att få hjälp med kostnadsförslag och en lämplig arkitekt. Stadsarkitekten Carlberg fick uppdraget och framlade ett alltför djärvt ombyggnadsförslag, med borttagande av skiljeväggar m.m., vilken

⁵¹ Om branden se En Stockholmskrönika ur C. C. Gjörwells brev 1757—1778. — Sthlm 1920. sid. 8.

Bild 7. Utsikt över Stadsgården från Brunnsbacken (Södermalmstorg) år 1773. Detalj ur målning av J. Sevenbom. T. h. Södra Stadshusets norra flygel. På den forna Ryssgårdens plats ser man de i 1801 års traktat med Ryssland omnämnda eldfarliga »kojor och krogar», vilka magistraten ålades att riva ned, innan ryssarna återinflyttade i stads-husflyglarna. Stenbyggnaden nedanför brunnen är ett s. k. »kokhus» för sjöfolk. — Rådhuset.

plan avvisades av Byggnadskollegium såsom varande för riskabel för byggnaden i dess helhet. — Greve Osterman tog inte upp saken igen förrän 1764. Arkitekt Carlberg framlade nu en ny, enklare ombyggnadsplan, i vilken ingick att stadshuskällarens innehavare, traktör Zelling, skulle avstå ett av sina rum. Ombyggnadsarbetena började under hösten 1765, och kyrkan var färdig, vad från svensk sida beträffar, i augusti 1766. Genom den Heliga Synodens senfärdighet med anskaffandet av ikonostasen och andra kyrkoföremål dröjde det emellertid ända till december 1767, innan sådana anlände till Stockholm: det var fartyget »Emanuel» som då, efter haveri i de svenska skären men med den kyrkliga skatten räddad, strax före jul anlände till Stockholm. Synoden hade behövt så lång tid på sig att spåra upp tre upphörda ryska fältkyrkor i Preussen. Endast en av dessa hade sin ikonostas kvar, med tillhörande kyrklig skattkammare, nämligen den i Memel. Det var denna som stockholmskyrkan nu fick överta.

Invigningsdatum för kyrkan fattas, men invigningen måste ha ägt rum sensommaren 1768, eftersom allt då var färdigt, framhåller Rumjantsev. Han tillägger att man nu alldeles hade glömt bort att stockholmskyrkan en gång, av de ryska generalerna, hade invigts åt Jungfru Maria; i stället helgades den nu, såsom efterträdare till ryska Memelkyrkan, åt Kristi Förklaring. — Greve Osterman betalade 7 172 daler s.m. eller 843 rubler för kyrkans ombyggnad, varav arkitekt Carlberg och hans medhjälpare fingo 2 000 daler för ritningar och ledning av arbetet. Att märka är att *staden* denna gång ej bekostar ombyggnaden, utan *ryska beskickningen*. Men fortfarande håller staden beskickningen med hyresfri lokal: ett tyst faktum baserat på hundraårig hävd (jfr sid 101).

Efter Gustav III:s toleransedikt 1781 kunde Ryska kyrkan hålla sina gudstjänster för öppna dörrar och var härmed en offentlig kyrka.

Efter finska kriget 1808—09 var Ryska kyrkan stängd från krigsutbrottet och till hösten 1812. Detta år fick kyrkan en ny »skattkammare», »die aus dem Kabinett Ihrer Kaiserlichen Hoheit geschenkt wurde», och sändebudet, baron Stroganov, fick 500 rubler för att restaurera ikonostasen. En liknande förnyelse av skattkammaren kostades på 1838, i anledning av tronföljaren Alexanders (II) besök i Stockholm.

Under 1840-talet råkade emellertid Södra stadshuset, enligt beskickningens rapporter, »i ett fullständigt vanvårdat tillstånd», och därmed även själva kyrkorummet, vilket numera var »nicht nur ziemlich unbequem, sondern sogar unanständig». Beskickningen i Stockholm fann sig nödsakad att vända sig till sin regering med förslag om kyrkans utflyttning ur Stadshuset till någon hyreslokal i staden. Detta bifölls, och den 1 oktober 1846 lämnade Ryska kyrkan Södra stadshuset, efter att i 98 år ha varit inrymd där. Den nya lokalen låg vid Malmskillnadsgatan. — Härmed lösgjorde sig den ryska beskickningen från den ryska handelsgården, vars gudstjänstlokal

den utnyttjat ända sedan stora nordiska krigets dagar. Föreningen hade varat i c:a 150 år.⁵²

Vad Ryssbodarna beträffar är uppgifterna från 1700-talets senare hälft mycket sparsamma, och de som finnas visa tydligt att de ryska handelsmännen inte längre hade någon good will hos Stockholms stad. Den gamla traktatsbestämmelsen om upplåtelse av lokal var enbart besvärande, sedan staden vid denna tid själv var i behov av utrymmet på Södra stadshusets gård. Rysshandeln i Stockholm hade också reducerats högst väsentligt genom ändrade konjunkturer och genom de båda krigen under förra hälften av århundradet. »Övre Ryssgården» med sina 14 magasin i stadshusflyglarna och sin i huvudbyggnaden inhysta kyrka blev aldrig den pittoreska och exotiska fläck som 1600-talets handelsgård nere i Stadsgården hade varit.

Magistratens kyliga inställning till Ryssbodarna kan avläsas i det svar som staden gav i ett relativt obetydligt ärende:

År 1776 anhöllo de ryska köpmännen om ett stabilare stängsel kring Stadshusgården till skydd för sina varor. Handelskollegium svarade i sitt memorial till överståthållaren av den 16 april s.å.: »Rörande en mera pålitelig stängsell kring Stadshusgården, eller port emot warnartiga menniskor öfwerklagade wäld, så föras wäl Ryska wahrer där fram til Bodarne och åter, men derigenom blifwer ej platsen desse Ryske handlandes förhyrda egendom hel och hållen, af hwilken ordsak det gifne namnet Ryssgård är *obehörigt*; det tillkommer ej heller desse handlande att utstaka sättet för dess wårdande, alt nog, då det sker utan mehn för deras fram- och återgång, hvarjemte det alltid står Ryske Handlande öppet sjelfwe förskaffa sig och inrätta Handelshus så här som uti andre Rikets Städer.»

Rumjantsev karaktäriserar ryssarnas situation i Stockholm på Gustav III:s tid med följande ord: »Die politischen und ökonomischen Konjunkturen veränderten sich dermassen, dass die frühere privilegierte Stellung der russischen Kaufleute sich nur zu einer geduldeten entwickelte.»

1788—90 års krig med Ryssland slöts på grundval av status quo, men Gustav III vägrade att utan vidare återupprätta ryssarnas handelsförmåner i Stockholm. Under inverkan härav blevo bodarna i stadshusflyglarna under seklets sista decennium endast undantagsvis uthyrda till ryska

⁵² Stockholms stad återfick Ryska kyrkans f.d. lokal i Södra Stadshuset efter en diplomatisk brevväxling mellan Petersburg och Stockholm, som avslutades med ryska sändebudets i Stockholm, baron Krüdeners, skrivelse av den 26 sept. 1848 till utrikesstatsministern baron Stjerneld med försäkran »que rien ne s'oppose à ce que la dite salle soit mise à la disposition du gouvernement du Roi», varvid man icke låtsades om att det gällde Stockholms stad. Skrivelsen översändes till Drättselkommissionen den 3 oktober 1848. (Riksarkivets saml. Muscovitica: Beskickningars memorial och noter, 1844—52, samt Kabinettet för utrikes brevväxl.: koncept 1848, vol. 6.)

handlande. Genom den svensk-ryska vänskaps- och handelstraktaten i Landskrona 1801 konfirmerades emellertid, i artikel 17, »de Ryska undersåter i besittningen af de Magasin, som i Staden Stockholm blifwit dem bewiljade, för att tjena till upplag af deras Handelswaror.»⁵³

En ny omständighet hade emellertid tillkommit, som skulle orsaka konflikter i fortsättningen: den gamla Järngraven eller »Stadsgraven» i Södermalmstorg hade redan under slutet av 1700-talet visat sig otillräcklig för de expanderande järnupplagen, varför staden under Gustav III:s krig — då ju ryssmagasinen voro utrymda — börjat använda Stadshusets gård som reservupplagsplats. Alltsedan förnyandet av handelstraktaten 1801 och i nära tre decennier framåt var disponerandet av Stadshusgården ett tvisteämne mellan ryska och svenska myndigheter. (Bild 8).

I och med utbrottet av 1808—09 års krig blevo de ryska köpmännens särskilda förmåner i Stockholm åter omintetgjorda, och Gustav IV Adolf förklarade den 13 maj 1808 på förfrågan av magistraten att 1801 års traktat inte längre lade hinder i vägen för Ryssgårdens (Stadshusgårdens) användande för upplag av järneffekter. Men sedan ryske ministern inkopplats, och efter skriftväxling mellan överståthållaren och regeringen i denna fråga, överlämnade överståthållaren den 1 augusti 1810 ett brev från utrikesstatsministern till magistraten, vilken därpå omedelbart gav handelskollegium i uppdrag att se till, »att icke allenast något vidare upplag ej måtte ske å öfre Ryssgården, utan ock att de effekter, som där funnes upplagda, blefve så fort som möjligt borttagna och öfre Ryssgården därifrån frigjord, såsom ock att de ryska handlandena blefve utan allt uppehåll med magasin på stället försedde».

Denna villkorslösa eftergift har sin givna förklaring i att freden i Fredrikshamn 1809 hade återupplivat 1801 års handelstraktat att gälla till 1813.

⁵³ Artikel 17 lyder i sin helhet: »Hans Maj:t Konungen af Sverige bekräftar de Ryske undersåter i besittningen af de Magasin, som i Staden Stockholm blifwit dem bewiljade, för at tjena til uplag af deras Handelswaror; Och som genom tidernas skiften och underlåtagendet at deraf göra bruk, denna plats blifwit tid efter annan och är ännu upptagen af Kojor och Krogar, hwarigenom osäkerhet för de Handelswaror, hwilka derstädes kunna blifwa uplagde, är at befara, då slika byggnader lätteligen kunna råka i brand, så är det öfwerenskommit, at til afwändande af all fara, låta ifrån denna plats borttaga de Byggnader af föga värde, som der befinnas, för at icke allenast kunna wara säker för alla wädeliga händelser, utan äfwen göra för Ryske Köpmännen lättare at derstädes, såsom fordom, uprätta deras nederlag, derigenom att man återgifwer dem nyttjandet af hela denna plats, hwilken ifrån början blifwit i ett sådant ändamål til dem afträdd, med undantag af det som lagligen kommit utur deras hand, dels genom köp, dels genom de af Ryske köpmännen gjorda afsägelser. På lika sätt skal dem återgifwas en uteslutande rättighet till den wåg, som til följe af detta begifwande derstädes blifwit inrättad för at wäga deras Handelswaror. Äfwenledes är det öfwerenskommit att Ryska köpmännen icke på något sätt skola wara förbundne att i deras angelägenheter och köpslut anlita Tolk som biträde, än så wida de sjelfwa åstunda, dem obetaget, om de anse sådant nödigt, rådfråga den Tolk de sjelfwa wilja, och med honom öfwerenskomma om det arfwode, som godwilligt i ena och andra sidan, för gjord tjenst skall honom bewiljas.»

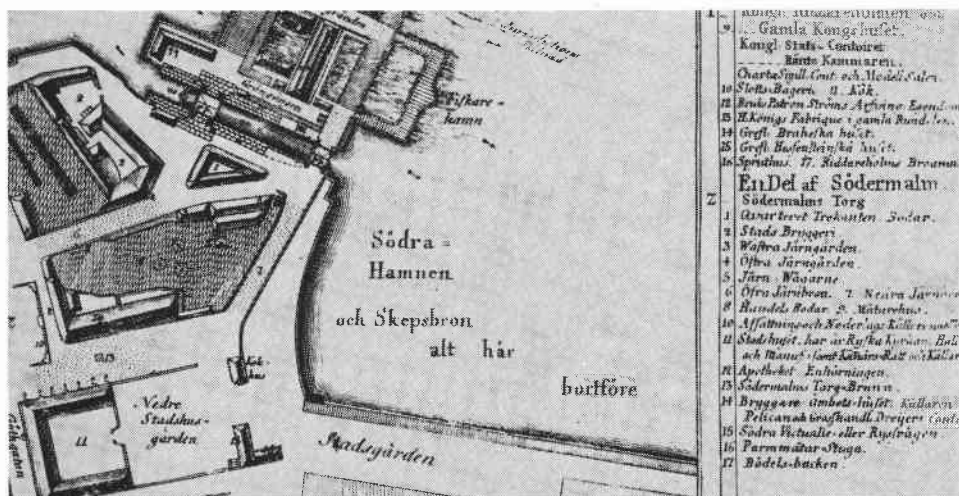

Bild 8. Brolins karta 1771 visar inga spår av den 1759 brunna Ryssgården. Men nere i Stadsgården ligger den av Carlberg efter branden uppförda nya Ryssvägen (nr 15 på kartan). I Södermalmstorg ser vi den väldiga Järngraven med bro över och sina tre »hattar», under vilka stångjärnet restes.

Därefter följde förlängning till 1817, men någon ny handelstraktat kom sedan icke till stånd. Sålunda hade »all rätt för ryske handlande att på grund av någon mellan Sverige och Ryssland gällande handelstraktat eller annat fördrag förfoga öfver särskilda magasinsrum i hufvudstaden helt och hållet upphört år 1817», framhåller Drättselnämnden i sin stora utredning av denna fråga 1894.⁵⁴

Formellt sett borde alltså ryssarnas rättigheter ha upphört 1817, men i själva verket höll de sig kvar ytterligare ett drygt halvsekel, vilket säkerligen till stor del berodde på ryske ministerns, greve van Suchtelens, diplomatiska verksamhet under hans långa ministertid här (1810—1836). Paradoxalt nog inträffade dessutom i början av 1800-talet, att en betydligt större *omfattning* gavs åt de förmåner, som i äldre traktater beviljats ryssarna. Förutom beslagtagandet av gårdsrummet (vilket onekligen sanktionerades i 1801 års traktat) uppträder sålunda en annan märklig förändring i de ryska köpmännens förhållande till magistraten: de slutade att *betala hyra* för sina magasin och bodar, vilket de ju som vi sett erlagt sedan 1630-talet.

Förklaringen till dessa båda nymodigheter måste ligga, förmodar Drättselnämndens utlåtande 1894, i ryssarnas alltmer fordrande anspråk och svens-

⁵⁴ Stockholms stadsfullmäktiges Beredningsutskott: Utlåtanden och Memorial för år 1894. Bihang nr 14. — Utredningen, som utfördes av notarien V. Gyllensvärd, ligger till grund för detta avsnitt och citeras ofta i fortsättningen.

karnas politiska hänsyn gentemot en mäktigare granne efter 1808—09 års krig och förlusten av Finland.

Där är onekligen ett svårförklarligt faktum att från och med år 1811 de 14 bodarna i stadshusflyglarna disponerades först av ryska handlande och sedan (från 1820) av ryska konsulatet, *utan att hyra därför erlades till staden*. I själva verket har man här kommit till en ganska dunkel punkt i relationerna mellan staden och ryska beskickningen i dragkampen om stadshusflyglarna. Det är anmärkningsvärt, att Gyllensvärd, som gjorde 1894 års utredning åt staden, inte funnit någon annan motivering till detta förhållande, än »att magistraten, utan att ingå i någon närmare prövning av förhållandena, tagit för gifvet, att ryske handlandena verkligen egde traktatmässig rätt att ensamme hyresfritt disponera — — — erforderliga magasin i stadshusflyglarna.» Man tar nog inte alltför mycket miste, om man sätter Sveaborgs betvingare general van Suchtelen, efter freden 1809 intrigant och charmerande rysk minister i Stockholm, i samband med denna förändring i relationerna.

Den andra nytillkomna omständigheten däremot, som gäller gårdsrummet, är lättare att förklara. Det är odiskutabelt att från obekant tidpunkt den ryska dispositionsrätten över bodarna i praktiken kommit att gälla även *gårdsplatsen* mellan flyglarna, den s.k. Yttre Ryssgården. Men troligen har detta förhållande uppstått nästan omärkligt och så småningom, som en följd av att ryssarna efter branden sommaren 1759 fingo flytta in i stadshusflyglarna och helt naturligt även behövde en öppen inhägnad plats mellan bodlängorna, så som de ju haft det tidigare i nedre Ryssgården nere i Stadsgården. Det är ju först mot slutet av århundradet, med de växande järnupplagen, som staden kommer på den idén, att även den hade användning för detta utrymme. Men först i 1801 års traktat blir det för ryssarnas del formellt fastslaget att »man återgifwer dem nyttjandet af hela denna plats, hwilken ifrån början blifwit i ett sådant ändamål till dem afträdd». (Det sista påståendet kan ju vara diskutabelt, eftersom vid inflyttningen 1759 ingenting utsades om gårdsplatsen.)

Vad järneffekterna och Ryssgården beträffar så utverkade redan 1813 borgmästaren Lovén, genom utrikesstatsministern von Engeström, tillstånd av Rysslands dåvarande chargé d'affaires i Stockholm att staden i saknad av utrymme i Järnvågen skulle få upplägga järn å Ryssgården, (d.v.s. Stadshusgården). Detta tillstånd begagnades till år 1820, då ryske generalkonsuln, statsrådet von Brienen, begärde överståthållarens medverkan för platsens återställande till kejserliga ryska konsulatets i Sverige disposition. Detta (såges i den förut citerade utredningen) »måste förefalla så mycket egenomligare, som genom Rysslands underlåtenhet att innan den 7 juni 1817 söka utverka förlängning av 1801 års handelstraktat ryssarna icke längre hade någon som helst laglig grund för sina anspråk vare sig mot svenska

staten eller Stockholms kommun.»⁵⁵ Von Brienens skrivelse hade heller ingen påföljd och föranledde icke ens stadens hörande.

Av en ganska bagatellartad anledning föreslog svenska regeringen den 31 oktober 1827⁵⁶ att svenska tomten i Moskva skulle avstås till ryska regeringen mot att ryska handelns »begagnande af vissa magasin i Stockholm upphör». Anledningen till detta förslag var ett åläggande från myndigheterna i Moskva att svenska tomten där skulle inhägnas med en stenmur. Muren skulle kosta 6 432 rubel, och svenska statsverket ville undvika denna kostnad. Men en under de första månaderna av år 1828 bedriven underhandling om utbytet ifråga slutade med avslag från ryska regeringens sida, emedan »tomten i Moskva ansetts såsom en otillräcklig ersättning för de lägenheter i Stockholm, hvarpå ryssarne gjorde anspråk och *der ock Ryska kyrkan synes varit inrymd*».⁵⁷ (kurs. av förf.) Förmodligen ligger pudelns kärna, d.v.s. anledningen till ryssarnas avslag, i de sista orden om kyrkans belägenhet. Några synpunkter på de gamla otidsenliga handelsförmånerna har säkert ej spelat in. Men utan traktatsmässig tillgång till stadshusflyglarna, som ju efterträtt den forna handelsgården, skulle Ryska kyrkan ha mist sitt *raison d'être* i Södra Stadshuset, där den nu hade en både hyresfri och ändamålsenlig lokal!

Denna förmodan bestyrkes av ett brev⁵⁸ på franska från ryske ministern greve van Suchtelen till ryske rikskanslern greve Nesselrode den 29 maj 1827, där han förordar avslag på svenska regeringens begäran, med hänvisning till att »eliminering av artikel 17 (i 1801 års traktat) skulle utsätta oss för olägenheten att flytta vår kyrka». Brevet lyder i utdrag och översättning: »Jag ser mig ur stånd att ge några historiska underrättelser rörande ursprunget till den koncession som givits Ryssland på en plats, här känd under benämningen Ryska gården. — — — Jag kan varken precisera tidpunkten eller motiven som har föranlett de olika inskränkningarna (i denna koncession), men det förefaller säkert att den byggnad som uppförts på en del av denna tomt (han avser Södra Stadshuset) är av en speciell arkitektur, som man inte längre ser här och som vittnar om ett ryskt ursprung. Den har troligen uppförts med anslagen för våra handelsutgifter. Men här (i huset) har vi nu endast kvar 14 magasin och den lokal som är helgad åt den ryska

⁵⁵ Efter Stolbovafreden 1617, till vilken ju de ryska anspråken äldst gingo tillbaka, upprepades paragrafen om ett handelshus i Stockholm för ryssarnas räkning i följande traktater: fredsfördraget i Kardis 1661, traktaten vid Plyssa 1666, freden i Nystad 1721, freden i Åbo 1743, vänskaps- och handelsförbundet i Landskrona 1801 samt fredstraktaten i Fredrikshamn 1809, där 1801 års traktat förlängdes till 1813, varefter ny förlängning skedde till 1817.

⁵⁶ Kungl. brev, undertecknat av finansminister Skogman, till Utrikesstatsministern 31 okt. 1827 (i Skrivelser till Utrikes-Statsministern 1827—30. Kungl. brev och prot. utr., vol. 7. Riksarkivet.)

⁵⁷ Brev 28 april 1828 från svenske envoyén i Petersburg till utrikesstatsministern. (Riksarkivets saml. Muscovitica: Beskickningens i Petersburg arkiv. Handl. vol. 9.)

⁵⁸ Originalen i Utrikesministeriets arkiv i Moskva: greve van Suchtelen till rikskanslern Nesselrode nr 25 (5311). Avskrift i Stockholms stadsmuseum.

kyrkan. — — — Även som ofullständig har denna egendom alltid varit nyttig för den ryska handeln och kan inte fela att förbli så i fortsättningen — — —. Eftersom jag säkert vet att Svenska Regeringen inte kan ha något direkt intresse av indragning av bestämmelserna i artikel 17 i 1801 års fördrag och eftersom jag anser denna fråga som varande helt lokal, har jag tagit utvägen att tala helt konfidentiellt med greve af Wetterstedt (utrikesstatsministern) om detta ämne — — —. Monsieur de Wetterstedt tvekade inte att försäkra mig att han inte givit någon order till baron Palmstierna (Sveriges minister i Petersburg) beträffande detta ämne och att man så mycket mindre skulle ha kunnat tänka på detta som han trodde att svenskarna också hade en liknande byggnadstomt i St. Petersburg och t.o.m. i Moskva. Han tillade leende: 'Ni känner utan tvivel baron Palmstiernas stora nit, han har tydligen grundat sig på några memorial som jag inte själv läst och beträffande vilka jag skall låta göra efterforskningar, men i vart fall var övertygad om,' tillade han, 'att härav inte skall resultera den minsta diskussion.' — Jag påpekade för honom — — — att upphävandet av artikel 17 skulle utsätta oss för olägenheten att flytta vår kyrka. Monsieur de Wetterstedt förstod helt denna anmärkning och jag lämnade honom med hans förnyade försäkran om att den svenske ministern inte hade någon order att göra ovannämnda artikel till föremål för förhandling. — Sådant är, Herr Greve, resultatet av det konfidentiella samtal som jag har trott mig böra tillåta mig för att bespara Eder några diskussioner utan verkligt mål. Jag tror knappast att Svenska Regeringen ens kommer att fästa något pris vid förnyelsen av koncessionen. Från vår sida skulle det vara önskvärt och t.o.m. lägligt att insistera på att prästen och de två psalmsångarna bleve inlogerade i den byggnad där kyrkan befinner sig.»

Trots bibehållna och t.o.m. utökade förmåner begagnade sig allt färre ryska köpmän av handelsplatsen i Stockholm: rysshandeln hade praktiskt taget utslocknat på 1820-talet, och ryska varor — linpackar, hampa och talg — vägdes knappast mer på Ryssvägen nere i Stadsgården, utan vägen utnyttjades alltmer enbart för allmogens lantprodukter, och från 1830-talet även för vägning av järnet i Järngraven. Handelskonjunkturerna voro inte längre sådana att en handelsgård i Stockholm var eftersträfvansvärd ur rysk synpunkt. Trots detta fann sig minister van Suchtelen föranlåten i april 1828 att hos Kungl. Maj:t göra en framställning om »oinskränkt begagnande» av de lägenheter som ryska handeln av ålder innehåft i Stockholm, därvid säkerligen syftande på Stadshusgården, som han av speciell anledning (se nedan) ville disponera.

Magistraten underrättades om noten av Ö.Ä. och svarade redan samma månad genom borgmästaren Weser med en redogörelse för innehållet i de äldre traktaterna och påpekandet att § 17 i 1801 års traktat »till all

kraft och verkan upphört» samt slutade med att framhålla att »ehuru någre egentelige Ryske köpmän för närvarande i Stockholm icke finnes bosatte, — — — disponeras dock för Rysk räkning — — — 14 stycken under stads- huset warande hwälfda magaziner med gårdsrum derutanföre;» (Just beslagtagandet av gårdsrummet var en nagel i ögat på staden, som ju behöfde platsen för sina järnupplag.) »och hafwa Ryske handlande aldrig blifwit nekade att begagna den så kallade Ryssvägen, som långt före detta warit obrukbar, om icke Staden med dryg kostnad densamma reparerat och för kort tid sedan ombyggt;⁵⁹ äfwensom en del af Hamnen nedanför wid Stads- gården är Ryske handlande förbehållen;» — — — varefter erinras om att de tidigare där belägna »eldfarlige kojor och krogar längesedan äro ned- rifne, samt Ryske undersåtare uti Stadshuset hyresfritt begagna rum och lägenheter för hållande af deras Gudstjenst, hwarom icke i nogon tractat förbehåll blifwit gjordt» — — —.

Med den sista meningen satte borgmästaren fingret på den verkligt öm- ma punkten: staden hade självmant av välvilja en gång i tiden, år 1671, (jfr sid 101) av sagt sig hyra för gudstjänstlokalen, men var icke bunden av någon paragraf.

Kungl. Maj:t fann svaret fullt tillfredsställande och ansåg att någon in- skränkning i dispositionsrätten ej vederfarits ryssarna, men uppmanade överståthållaren att »noga tillse, — — — att de hinder undanröjas, som på ett eller annat sätt kunna åstadkomma *oordning och förargelse vid Guds- tjenstens utöfning* uti det rum, som för sådant ändamål af Ryske underså- tare härstädes begagnas.» (kurs. av förf.)

Häri ligger tydligen förklaringen till att det fria gårdsrummet fram- stod som en nödvändighet, eller åtminstone som något mycket väsentligt för den ryska beskickningen: en störande och oestetisk omgivning till kyrkan med skrällande järnknippen och högljudda arbetare var väl något man i det längsta motsatte sig.

Minister van Suchtelen gav heller inte upp, utan förnyade uttryckligen sitt krav följande år (framställt muntligen till utrikesministern) om att få disponera »Yttre Ryssgården». Drätselkommissionen åberopade i sitt svar till överståthållaren (mars 1829) sitt året förut avgivna utlåtande och framhöll med skärpa att Yttre Ryssgården »är för Staden oumbärlig, men för Ryska handeln aldeles onyttig», samt att »denna plats icke genom någon tractat eller eljest är för Ryska handeln upplåten».

Platsen var onekligen onyttig för ryska handeln, men staden insåg ej — och Suchtelen tryckte ej heller på den punkten, emedan den ej var

⁵⁹ Vägen ombyggdes 1819 av stadsarkitekten C. Ch. Gjørwell; på hans ritning ej längre kallad Ryssvägen utan endast »Nya Victualievägen i Stadsgården». (Stadsarkivets rit- ningssaml. 145:2.)

traktatmässig — att ur *Ryska kyrkans* synpunkt var järnupplaget och dess hanterande en obehaglig och störande företeelse.

Den väldokumenterade gensagan översändes av överståthållaren till utrikesministern med anhållan, att ministern behagade »använda dess kraftiga medverkan för stadens bibehållande vid dess aldrig öfverlätne Egen-dom». Denna salva hade faktiskt åsyftad verkan, ty några ytterligare ryska anspråk på *gårdsplatsen* framkommo icke sedan. De ryska köpmännen, försåvitt sådana funnos i Stockholm, förblevo emellertid i orubbad och hyresfri nyttjanderätt till de 14 magasinerna.

Eftersom ryska handelsmän emellertid numera lyste med sin frånvaro, inträffade det paradoxala förhållandet, att stadshusmagasinen uthyrdes av ryska konsulatet till *svenska* köpmän! I Nils Lundquists historik över Stockholm, del 3, tryckt 1829, sägs det: »Då för närvarande ej några egentliga Rysska köpmän äro bosatta i Stockholm, så hafwa dessa magasinerna af Rysska consuler blifwit uthyrda till Svenska köpmän.» Ända t.o.m. 1854 innehålla Stockholms mantalslängder den stereotypa frasen att magasinerna i Södra stadshuset begagnas utan erläggande av hyra »af Ryska handlande i enlighet med Fredstractaten». I den mån bevarade listor på dessa handlande finnas, uppta de enbart svenska namn,⁶⁰ och Ryska konsulatet fortsatte att hyra ut magasinerna till svenska köpmän ostört ända till 1874, då det ryska disponerandet av lokaler i Södra stadshuset äntligen upphävdes, sedan staden genom att överlämna saken till regering och riksdag lyft upp den till politisk nivå.

Första steget härtill togs redan hösten 1850, då överståthållaren erhöi en skrivelse från Drättselkommissionen, vari meddelades att staden var betänkt på Södra stadshusets försäljning. »Men som», heter det där, »dervid möter det hinder, att en del af den till Stadshuset hörande lokal, den s.k. Ryssgården, är, till följd av äldre emellan Sverige och Ryssland ingångne tractater, upplåten till begagnande af Ryske Handlande, får Drättsel Commissionen härmed anhålla, att enär behofvet af denna sistnämnda lokal, till följd af förändrade handelskonjunkturer — — —, för dessa Handlande — — — alldeles upphört, så att densamma för det dermed afsedda ändamål under de 50 sistförflutna åren icke varit begagnad, *öfverståthållare Embetet måtte söka utverka, det samma local — — — varder til Drättsel Commissionens disposition återlämnad;*» (kurs. av förf.)

Med anledning härav hemställde Ö.Ä. i oktober 1850 hos Kungl. Maj:t, om icke, genom utrikesministern, underhandling kunde öppnas med ryska regeringen för att söka åvägbringa ett *avträdande och överlämnande till Stockholms stad* av de lägenheter i Södra Stadshuset, som varit förbehållna ryska undersåtar till begagnande. — Denna gång malde emellertid byråkra-

⁶⁰ En sådan lista finns från 1869 och visar att hyran var 150 Rd Rmt pr år och bod. (Stadsarkivet: Drätselnämndens första avd. Div. Handl. F II c.)

tiens kvarnar långsammare än vanligt, ty först 21 år senare, i december 1871, fann stadsfullmäktiges beredningsutskott anledning att påminna Ö.Ä. om »den sålunda väckta frågans snara afgörande», vilket genom sammanbindningsbanans anläggning »på och i närheten af ifrågavarande egendom blifvit från kommunens synpunkt mera angeläget än förut», samt anhöll om frågans bringande till ett lyckligt slut. — Det blev alltså järnvägens framdragande som till sist skulle väcka ryssgårdsfrågan ur dess Törnrosasömn.

Nästa steg blev att utrikesministern i januari 1873 begärde en utredning, som bevisade Stockholms stads äganderätt till magasinerna i Stadshuset innan dessa år 1617 genom Stolbovafreden »till Ryske köpmän under Kejserliga ryska regeringens garanti öfverläts». Drätselnämnden, som anmodades att lämna denna utredning, tillkännagav i april 1873, att några sådana handlingar icke funnos, som kunde visa, att Stockholms stad före år 1617 varit ägare till den tomt, varpå stadshuset var uppfört, samt tillade, att det av ett kungligt brev 1667 syntes framgå, »som skulle *Kronan* hafva varit egare till tomten och uplåtit densamma att bebyggas».

Detta svar var synnerligen diplomatiskt och tillrättalagt och fyndet av det kungliga brevet (som onekligen är en aning vagt i formuleringen) synnerligen lyckligt, ty en uppgörelse mellan Ryska Staten och annan motpart än Svenska Staten visade sig ej vara möjlig.

Tack vare detta svar kunde utrikesministern äntligen, efter att ha anställt en närmare utredning angående tomten i Moskva och efter underhandling med ryska regeringen, i februari 1874 till statsrådsprotokollet anmäla *utbytet av en til svenska kronan hörande tomt i Moskva mot de s. k. Ryska magasinerna i Stockholm* såsom föremål för en kunglig proposition till riksdagen. Härvid yrkades, att ett byte mellan ryska regeringen och *annan än Stockholms stad*, nämligen svenska *Kronan*, enligt ryska regeringens önskan, skulle åstadkommas. Avslutningsvis anhölls att »de ifrågavarande magasinerna måtte få till Stockholms stad öfverlemnas mot den ersättning och på de villkor som *efter skedd utredning* — — — af Kongl. Maj:t kan komma att i nåder fastställas». (kurs. av förf.)

I riksdagens svar den 11 maj på denna proposition meddelades att riksdagen icke hade något att erinra mot det föreslagna utbytet mellan ryska och svenska staten, *men* att riksdagen icke ville fatta beslut i den del av propositionen som rörde magasinens öfverlämnande till Stockholms stad, eftersom *sådan utredning* i frågan, som i propositionen omförmäldes, icke förelåg.

Emellertid tillkännagavs avtalet om utbytet — av de inom flyglarna av stadshuset på Södermalm i Stockholm befintliga, »till begagnande af ryske undersåtar förbehållna magasin, benämnde Ryssgården» emot en »till Sveriges Rikes köpmän» upplåten tomt i Moskva — genom deklARATIONER utfärdade i Stockholm den 21 maj och i S:t Petersburg 4 juni (23 maj

rysk tid) 1874. Själva utbytet ägde rum, d.v.s. trädde i kraft den 1 oktober detta år. 257 år hade då gått sedan Stolbovafördraget.

Härmed var all rysk dispositionsrätt till stadshusflyglarna äntligen både reel och formellt upphävd. Nu återstod endast för staden och staten att sinsemellan göra upp frågan om äganderätten till den mark, varpå magasinerna var uppförda. Att själva magasinerna tillhörde Stockholms stad, som låtit uppföra dem, var ju höjt över all diskussion, men detta faktum hade (se ovan) undertryckts i regeringarnas deklARATIONER 1874, där svenska regeringen, för att överhuvud få saken ur världen, givit efter för ryskt önskemål och godtagit formuleringen att ryska regeringen *till svenska staten* avträtt sin »egende tomt med magasin i staden Stockholm». Och riksdagen ville icke, utan att bevisande utredning förelåg, överlåta magasinerna med tillhörande tomt till Stockholms stad. Följden blev att stadshusmagasinen i fortsättningen uthyrdes för svenska *statens* räkning. Överintendentensämbetet övertog den 30 juli 1874 de fjorton magasinlägenheterna i stadshuset »till vård och förvaltning för kronans räkning», och svenska statsverket uppbar under de närmaste 22 åren hyresinkomsten av magasinerna med omkr. tvåtusen kronor årligen.

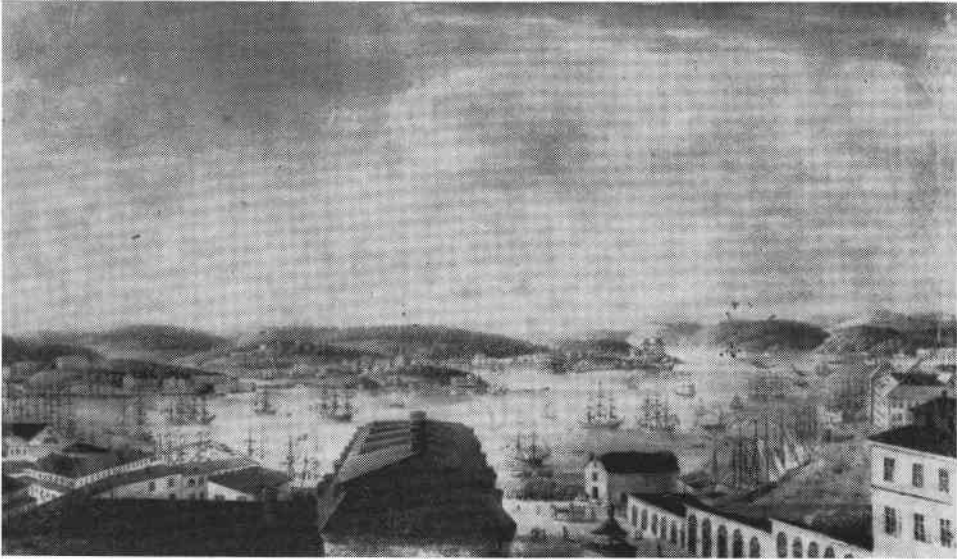
I januari 1890 tog emellertid stadsfullmäktiges beredningsutskott initiativ till en utredning i ärendet. Utredningen förelåg klar i januari 1894⁶¹ och visade att »ehuru någon särskild åtkomsthandling vare sig å den egentliga Ryssgårdstomten eller å den mark, varå stadshuset uppfördes, icke kan från stadens sida uppvisas, bör det i allt fall icke råda något tvivel därom, att denna mark är staden tillhörig».

Härmed hade från stadens sida åstadkommits sådan utredning, som riksdagen uppställt som villkor för ett beslut i frågan om magasinens överlåtande till staden. Stadsfullmäktige anhöll nu i en skrivelse till Kungl. Maj:t av den 23 oktober 1894, att därest Kungl. Maj:t funne stadens äganderätt till Ryssgården och de forna ryska magasinerna vara ådagalagd, desamma måtte utan ersättning »varda öfverlätna till stadens fria disposition».

Kungl. Maj:t infortrade remisser från a) Kammarkollegium, b) Justitiekanslersämbetet, och c) Överintendentensämbetet (Byggnadsstyrelsen), vilka samtliga tillstyrkte bifall till stadens begäran.⁶² Med åberopande av den härigenom åstadkomna utredningen föreslog Kungl. Maj:t på hemställan av finansministern, den 20 mars 1896 i proposition till riksdagen att den måtte medgiva »att de inom flyglarne af stadshuset å Södermalm i Stockholm befintliga fjorton magasin, som varit åt ryske undersåtar upplåtna, måtte jemte den mark, å hvilken magasinerna voro uppförda, samt gården mellan magasinerna utan ersättning till Stockholms stad öfverlemnas att tillträddas den 1 nästkommande oktober». — Riksdagens bifall till propositio-

⁶¹ Se not 54.

⁶² Statsutskottets utlåt. N:o 62. (Bih. till Riksdagens prot. 1896. 4 saml. 1 avd. Band 2.)

Bild 9. Utsikt över Brunnsbacken, Stadsgården och inloppet på 1820-talet. T. h. Södra Stadshuset, basarbyggnadens arkader och längst ned kokhuset. Brunnen fick 1785 en rund överbyggnad av sten, förmodligen ritad av Palmstedt. I mitten Bryggämbetets hus Pelikan. — Målning av Fr. E. Werner, Stockholms Stadsmuseum.

nen lämnades den 13 maj 1896,⁶³ och den 1 oktober samma år överlämnades äntligen »den s.k. Ryssgården» enligt riksdagens beslut till Stockholms stad.

Härmed upphörde slutgiltigt verkningarna av paragraf 15 i 1617 års fredsfördrag i Stolbova, som lett till inrättandet av en rysk handelsgård i Stockholm 1637. Under skiftande öden hade handelsgården ägt bestånd i c:a 200 år, och under denna tid hade dess gudstjänstlokal fungerat först till köpmännens tjänst, men sedan även som rysk beskickningskyrka. — Ryssgården i Stockholm utgjorde den första organiserade ryska församlingen i ett främmande land, och ur svensk synpunkt sett var dess kyrka den första av icke-luthersk trosbekännelse här i landet.

Basarbyggnaden vid Brunnsbacken.

Föga känt är säkerligen att arkitekt Carlbergs många utförda ryssbodsförslag från 1700-talets förra hälft på sätt och vis fingo ett senkommet förverkligande under 1800-talet, ehuru det då inte gällde ryssbodar utan endast basarbutiker i största allmänhet. Denna form av »varuhus» var po-

⁶³ Riksdagens skrivelse till Konungen, No 80. (Bih. till Riksdagens prot. 1896.)

Bild 10. Utsikt från Mosebacke från början av 1860-talet. Man ser här basarbutikernas baksida, vettande mot den forna Ryssgården. Framför huset Pelikan syns Södermalmstorgsbrunnen, och längst t. h. Järngraven på ömse sidor om stenbron. — Foto i Stadsmuseet.

pulär i Stockholm i början av 1800-talet. Våren 1819 uppgjorde dåvarande stadsarkitekten C. Ch. Gjörwell ett »Project till Bod Byggnad af Sten»,⁶⁴ innehållande 16 butiker i tre avsatser, tätt anslutna till Södra Stadshusets norra flygel utmed Brunnsbacken (Hornsgatans förlängning över Södermalmstorg). Ritningen godkändes av Karl XIV Johan och byggnaden uppfördes förmodligen redan samma år. En målning av Fr. E. Werner från 1820-talet visar butiksarkaden sådan den tedde sig från Brunnsbacken (bild 9). På ett fotografi från början av 1860-talet ser man anläggningen från motsatta hållet, från Mosebacke (bild 10). Fotografiet måste vara taget endast något eller några år före rivningen av basarbutikerna. De lågo mitt i vägen för järnvägens framdragande här och måste ha försvunnit omkring 1865.

Vid samma tidpunkt revs brunnsbyggnaden på Södermalmstorg, och året 1865 flyttades den vördnadsvärda Järnvågen — vars verksamhet sedan 1662 varit förlagd till Järngraven i torgets norra del — till det för detta ändamål ombyggda Djurgårdsvarvet. (Slutgiltigt upphörde vägningen i Järngraven dock först 1875.)

År 1871, slutligen, fullbordades järnvägen mellan Södra station och Centralen, den s.k. sammanbindningsbanan (se försättsplanschen till denna uppsats), vars byggande blev den omedelbara anledningen till att lokalerna för »Ryssgården» återgingo i Stockholms stads ägo.

⁶⁴ Stadsarkivets ritningssaml. 145.